

Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

De i det Følgende meddelte Studier over de danske Fæstebønders retlige Stilling have ikke til Formaal at behandle alle Fæsteforholdets Sider og saaledes give en udtømmende Skildring af Fæsterens juridiske Stilling lige over for sin Husbond og det Offentlige. Det vilde i Virkeligheden være at stille sig en altfor stor Opgave og at give et helt Afsnit af den danske Bondestands Historie. Jeg vil i det Følgende kun fremdrage enkelte Sider af Fæsteforholdet, nemlig saadanne, som jeg mener allermest trænge til en Belysning, fordi de i Virkeligheden give Hovedpunkter for Betragtningen af Fæsterens Stilling. De Sider, som jeg vil bestræbe mig for at belyse, høre da ogsaa til dem, der især ere blevene mistydede af tidligere Forfattere.

Jeg bør i øvrigt bemærke, at disse Undersøgelser, der her for første Gang offentliggøres, for den største Dels Vedkommende ere foretagne for en længere Aarrække siden. I mine «Studier over Kong Valdemars Jordebog», hvis første Halvpart udkom i Aaret 1873, hentyder jeg til de Resultater om Landgildens Karakter og Uforanderlighed,

som jeg ved en Række Undersøgelser af forskellige Ejendommes Historie og af Lenenes Jordebøger var kommet til, og som her meddeles. Dette Emne, lige som ogsaa andre Sider af Fæsterens Stilling, for hvilke der redegjøres i det Følgende, har jeg desuden behandlet i Forelæsninger paa Universitetet i Foraaret 1883 og i et Foredrag i Videnskabernes Selskab den 18. Februar 1887.

Oversigt over Indholdet.

1. Nogle indledende Bemærkninger om Bedømmelsen af Bondestandens Forhold i ældre Tider. S. 656. — 2. Betegnelserne Landbo, Bryde og Fæstebonde. S. 662. — 3. Uddannelsen af Livsfæste. S. 665. — 4. Stedsmaal eller Indfæstning. S. 674. — 5. Landgildens Uforanderlighed; tidligere Forfatteres Stilling til dette Spørgsmaal. S. 680. — 6. Hvad lære Jordebøgerne over Krongodset om Landgildens Uforanderlighed? S. 690. — 7. Afvigelser eller formentlige Undtagelser fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed. S. 697. — 8. Undersøgelsens Resultat. S. 704. — Tillæg: Landgildens Størrelse til forskellige Tider paa Ejendomme under Dueholm Kloster og Roeskilde Domkirke. S. 710.

1. Nogle indledende Bemærkninger om Bedømmelsen af Bondestandens Forhold i ældre Tider.

For at betegne i hvilken Retning Undersøgelsen vil gaa, skal jeg til Indledning fremsætte nogle Bemærkninger.

Det turde vist være ubestrideligt, at Historikere i det sidste halve Aarhundrede og med dem de fleste andre Betragtere af Fortiden — Jurister, Statsøkonomer, Politikere, Digtere eller folkelige Fortællere — have med en

egen Forkjærlighed fremhævet Bondestandens Underkuelse i Middelalderen og under Adels- og Enevælden. Der har været en fremherskende Tilbøjelighed til at fremstille Bondens oprindelige Frihed som meget betydelig og dernæst til ved Betragtningen af Bøndernes senere Historie at tage Parti for Bonden imod hans Husbonde, hvad enten denne var Prælat, Herremand eller Konge. At dette Standpunkt har været medført af en i Nutiden raadende politisk eller social Retning, vil ganske sikkert ikke blive nægtet. Som Hovedfejl, der derved ere blevne begaaede, maa vel især nævnes følgende. Man har været altfor villig til at forklare den uheldige og tilsidst ulykkelige Stilling, til hvilken Bønderne vare gledne ned, som en Følge af de højere Stænders forsætlige Undertrykkelse, medens man ikke har set, i hvor høj Grad den økonomiske Misère i alt Fald paa flere Tidspunkter tillige havde rammet Herremanden og de højerestaaende i Samfundet. Man burde derfor have bemærket, at Bondens uheldige Stilling ikke var en Følge af en vilkaarlig tilføjet Uret, men ikkun hidrørte fra Samfundets Uforstand paa, hvorledes Forholdet rettelig og bedst burde ordnes, en Mangel paa Indsigt, som det imidlertid som oftest delte med hele den civiliserede Verden. Eller det er blevet overset, at Sagen i Grunden stillede sig saaledes, at et Lovbud oprindelig havde været klogt og tidssvarende, medens de forandrede Tider og Tilstande efter Haanden havde hindret, at det længere virkede i sit oprindelig tilsigtede gode Ojemed. Endelig kan det ikke nægtes, at man tidt i en besynderlig Grad har overset, at Lovregler og Bestemmelser, som vi dadle hos Fortiden, findes i fuld Flor endnu i vore Dage, kun at f. Ex. hvad der for Aarhundreder siden fordreides som en Pligt lige over for Hus-

bonden, nu er en Pligt mod Staten. Netop ved dette sidste Punkt er der Grund for os til at dvæle.

Der er vist næppe nogen Historiker eller i det hele nogen Forfatter, der i en saadan Grad som C. F. Allen har bidraget til, at denne Art Vildfarelser have slaaet Rod og ere blevne udbredte blandt os Danske. Allens ensidige Standpunkt har ofte været omtalt, men man har dog næppe ret gjort sig klart, i hvilken Grad hans Skildring er uretfærdig baade mod Adelen og Kongerne, hvorved ogsaa hans Bedømmelse af selve Landets Styrelse og Lovgivning meget ofte bliver ubillig. Jeg skal her blot eksempelvis nævne et Punkt, som hidtil ikke har været fremdraget, og som forekommer mig særlig betegnende. Jeg sigter til Allens Skildring af den Undertrykkelse, som paa Reformationstiden blev Selvejerne til Del. Saa vidt gik det, at «Begrebet om fri jordegen Bondeejendom aldeles forsvandt af Lovene, som derefter ikkun omtale saadanne Selvejerbønder, som besade deres Gaarde med ufuldkommen Ejendomsret. Denne Indskrænkning i Ejendomsretten bestod fornemmelig deri, at Selvejerbonden ikke maatte sælge sin Gaard til hvem han vilde, ikke afhænde nogen enkelt Del af den, ikke benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, og at han i Overtrædelses-tilfælde kunde sættes fra Gaarden, som da overdroges til en af Medarvingerne»¹⁾. Mon da nu virkelig de her nævnte Indgreb i Bondens tidligere Frihed vare saa betydelige, at man kan medtage dem som Dele af Bondens Undertrykkelseshistorie?

Selvejrebonden maatte ikke sælge sin Gaard til hvem han vilde, idet det nemlig var ham forbudt at sælge til

¹⁾ Allen, Haandbog i Fædrelandets Historie (7de Udgave), 373.

Adelsmænd, og for saa vidt Gaarden var arvet, kunde han ikke sælge den til andre Bønder uden først at have lovbudt den til sine nærmeste Frænder. Om begge disse Forbud gjælder det nu imidlertid, at de ikke skrev sig fra det 16de Aarhundrede, men vare langt ældre. Saa langt tilbage, som vore Lovkilder række, har det været hævdet, at ingen fri Mand skulde sælge sin arvede Ejendom, forinden han havde tilbudt sine nærmeste Frænder at købe den, og Hensigten hermed var at sikre Familierne Bevarelsen af Ejendommene, at knytte disse til Slægten og derved tillige at bevare den Stand, hvortil Slægten og Ejeren regnede sig. Paa denne Maade virkede dette Bud endnu i det 16de Aarhundrede og var altsaa netop et Lovbud til Gunst for Selvejeren, netop en Retsregel af lignende Natur som den højt besungne norske Odelsret. Forbudet imod, at Herremænd og Gejstlige købte Bøndergods, var opstaaet under Valdemar Atterdag eller Margrete, og det var hidført af en velbegrundet Frygt for, at Selvejergods skulde helt forsvinde, hvorved baade Kongens Indgjæld vilde mindskes og Kongens Magt synke i lige saa høj Grad, som de privilegerede gejstlige og verdslige Stormænd vilde stige i Magt derved, at de inddrog Bondegodset under deres Indflydelse ¹⁾. Denne Betydning havde Lovreglen i højeste Grad i det 16de Aarhundrede, og ogsaa vor Tid kjender Begrænsninger i Henseende til, hvem Selvejerens Jordejendomme kunne overdrages. Saaledes kunne Bøndergaarde ikke sælges til Herremænd for at indlægges under Hovedgaardsjorden; en Selvejer kan ikke sammenlægge sin Jord med en anden Selvejergaards Jord, saafremt en Gaard derved nedlægges, og ingen kan

¹⁾ Jfr. foran S. 379 ff.

omdanne sit Selvejergods til Len, Stamhus eller Fideikommiss. Endelig vilde en saa udstrakt Ret til Expropriation som den, vor Tid hjemler, ganske sikkert i det 16de Aarhundrede være bleven anset som en grov og hensynsløs Indgriben i Privatmands Eje.

Den anden foran nævnte Indskrænkning var den, at Selvejerbonden ikke maatte afhænde nogen enkelt Del af sin Gaard. Gaardene bleve ikke udstykkede mellem Arvingerne, men en enkelt besad Ejendommen, af hvilken han intet kunde afhænde uden Kongens Tilladelse. Der er ikke Tvivl om, at det ved denne Lovregel har været tilsigtet at hindre, at Kronen skulde gaa glip af sine Skatter eller andre Rettigheder af Ejendommene, idet Besidderen, efter Haanden som Dele solgtes bort, vilde kunne miste sin Evne til at efterkomme Pligterne mod det Offentlige. Men disse Hensyn staa saa nøje i Forbindelse med Bondens eget Tarv og hans Slægts Bedste, at det er fuldkommen urigtigt kun at betone Kronens Fordel derved. Den nyere Lovgivning om Udstykning fremhæver bestemt begge Hensyn, saaledes naar det i Plakat af 2. August 1786 hedder, at en Gaard ej maa svækkes saaledes, at den ej kan ernære en Gaardmands Familie, eller naar Indledningen til Frdng. 3. Decbr. 1819 udtaler, at stor Udparcellering bringer Forvirring i Matriklen og uforholdsmæssig Fordeling af de offentlige Byrder, foruden at den forringer Ejendommenes Kraft til at ernære deres Besiddere. Nutiden har finere Midler at virke med paa Grund af sin mangfoldige, vidt forgrenede Administration og sin gennemførte Protokollering; Lovreglerne kom dengang til at lyde skarpere og ubøjeligere. Men ogsaa vor Tid lægger jo betydelige Hindringer i Vejen for Udstykning. Til enhver Udstykning fordres Indenrigsministeriets Tilladelse;

ved en Bondegaard skal der ordentligvis blive tilbage en Hovedparcel paa mindst 20 Tønder Land; en Parcel, der ved Udstykningen udlægges som Hovedparcel, skal inden et Aar bebygges, Jorderne skulle opmaales, boniteres og Hartkorn og Gammelskat fordeles; Omkostningerne ved enhver Udstykning ere ret betydelige osv.¹⁾

Naar det endelig hedder, at Bonden ikke maatte benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, da var Hovedreglen i det 16de Aarhundrede denne, at Bonden ikke maatte forhugge Skovene til Upligt. Stundom forstodes det saaledes, at han kun maatte hugge til eget Brug og ej til Salg, og stundom saaledes, at Udvisning af Lensmanden eller hans Betjent forinden skulde finde Sted; i enkelte Landsdele saa Kongen helt gennem Fingre med Tilsynet²⁾. Men vi, der leve i de oplyste Aarhundreder, burde i Stedet for at dadle Retsregler af denne Natur, vel snarere prise Regeringen for den kloge Forsynlighed, hvormed den tog sig af Landets Skovvæxt. Netop paa de Tider tog Sandflugten Overhaand i en foruroligende Grad, og der maatte gribes stærkt ind for at redde baade Markjorder og Enge³⁾. Naar man opfatter Lovbud som de nævnte som Indskrænkninger i Ejendomsretten, overser man jo desuden, hvorledes i Nutiden ved Forordning af 27. Septbr. 1805 saa godt som alle Landets Skove forvandlede til Fredskov, som hverken kan helt omhugges eller forhugges saaledes, at ung Skov ikke kan opelskes paa den ved naturlig Besaaning, og at det i denne Lov er paabudt, at enhver Skov ti Aar efter et Ejerskifte skal staa under

¹⁾ Jfr. Gram, Den danske Formueret, I, 284 ff.

²⁾ Juridisk Tidsskrift XVIII, 204 ff.

³⁾ Troels Lund, Danmarks og Norges Historie, Indre Historie, I, 40 ff.

Statens Tilsyn, hvorhos der i den Tid kun maa hugges i Skoven til Ejerens og Godsets Fornødenhed.

Det maa vist derfor indrømmes mig, at det er et grundurigtigt Synspunkt, man er kommen ind paa, naar man har opstillet disse Begrænsninger i Selvejerens Ret som en blot af Lyst til Undertrykkelse hidført Ordning. De bundede lige saa meget i en Bestræbelse for at bevare Selvejerstanden, og de vare i flere Henseender særdeles vel betænkte, ja vi træffe i vor Tid enkelte af de samme Lovbud igjen enten uforandrede eller i et ikke meget ændret Udseende.

2. Betegnelserne Landbo, Bryde og Fæstebonde.

Det Retsforhold, i hvilket paa Provinslovenes Tid Landboen (o: Fæsteren) stod til sin Husbond, var som bekjendt af en temmelig usammensat Natur. Det kan betegnes som en ren Jordleje, indgaaet paa 1 Aar med en Opsigelsesfrist paa henvend tre Fjerdingaar, nemlig fra Marie Messe (15. Aug.) til Torsdag efter Paaskeugen, da Fraflytning og Tiltrædelse fandt Sted. Bygningerne paa Grunden vare Landboens, og han modtog ingen Kvægbesætning af sin Husbond. Bryden var en Art Forpagter, som gjerne sad paa den større Gaard; han ydede ikke en fast Afgift, men en Kvotapart af Aarets Afgrøde, og i Trækdyr, Kvægbestand og Redskaber kunde der bestaa et vist Fællesskab mellem ham og Husbonden¹⁾.

Heri foregik der nu i Løbet af Middelalderen Forandringer, hvorhos nye Benævnelser opstod og de gamle fik en ændret Betydning.

Den almindelige Betegnelse for, hvad vi nu kalde en

¹⁾ Joh. Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog, 68 ff.

Fæster, var som alt sagt paa Landslovenes Tid som ogsaa senere i Middelalderen: Landbo. *Fæstæ* betød i de gamle Love at slutte Kontrakt, *fæstæ* dernæst Pladsen, Stedet, Jorden, som fæstes bort, og det baade Gaardmandens og Husmandens (Gaardsædens). Man vil af følgende Exempler kunne se, hvorledes dette Ord trænger sig frem og bliver anvendt: i Aarhusbogen fra c. 1300 tales om «dimidium *fæstæ*, integrum *fæstæ*»; Brev af 1340: alt mit Gods cum duobus *garthsæta fæster*; Brev af 1390: 2 colonias *landbo-fæstæ* dictas; i Optegnelser fra 14de—15de Aarhundrede i Necrologium Ripense: bona in parochia Hughum dicta *fæstyghgaarth*; unum *ørtikfæstæ* in Lipsthorpmark; Brev i Dueholms Diplomatarium 1421: unam curiam dictam *Lanbofesth* ¹⁾. I Slutningen af Middelalderen var Fæstebonde i Forening med Landbo bleven den almindelige Betegnelse for, hvad vi nu kalde en Fæster (hvilken Form af Ordet er langt yngre). Samtidig var der foregaaet den Forandring i Fæstebondens Stilling, at Bygningerne i alt Fald delvis vare blevne Tilbehør til Grunden, og at der vist ofte overlodes Fæsteren enkelte Stykker Kvæg, imod at de ogsaa fandtes tilstede ved Afleveringen.

Men ogsaa Brydens Stilling var bleven forandret, hvad der stod i Forbindelse med den forandrede Ordning af alt Landbrug. Man var begyndt at samle det spredte Gods til mere sammenhængende Ejendomme. Forpagtning gik i høj Grad af Brug, og selv de større Gaarde bleve nu fæstede bort for en vis Afgift. Brydenavnet vedblev at bestaa, men det var nu Benævnelse for Fæsteren ²⁾ og

¹⁾ Langebeks Diplom. (Geh. Ark.) 25. Marts 1340, 6. Decbr. 1390. Scriptores R. D. V, 546. VI, 430, 432. Dueholms Dipl., 49, 112.

²⁾ Fyens Vedtægt 1492 (Geh. Aarsber. V, 79): hvor som bonde oc brydiæ haffue fellitz skouw sammen, ther nyde hwer udi fælde,

især for den, som sad paa den større Gaard. Følgende Oplysning vil kunne tjene til Vurdering af, hvor stor Brydens Gaard vel kunde være.

Den bekjendte Ridder Poul Laxman paa Vallen gjorde 1495 et Skifte med Esrom Kloster og overdrog da til dette bl. a. 17 Gaarde og Gaardsæder i Højby By og Sogn i Odsherred. Hovedgaarden svarede 2 Pund Byg, de andre sædvanligst 1, 1½ eller 2 Pund, tilsidst nævnes fire Brydegaarde, og hver af Bryderne «giver 4 Pund Korn hvert Aar til Landgilde, Halvdelen Rug og Halvdelen Byg; og hver af dem haver 1 Gaardsæde til sin Gaard, og hver Gaardsæde giver 2 Skilling Grot Penninge hvert Aar til Landgilde» ¹⁾. Saaledes svarer Bryden her en Landgilde, der er endog dobbelt saa stor som den, Hovedgaarden svarer, og til at drive denne større Avl har han Hjælp af en Gaardsæde. Flere gamle Ordforklaringer sige da ogsaa,

som han halffwer i grunden. Frederik den Førstes Forordning 1523: ingen Bryde, som haver stædt og fæstet af vor og Kronens Kirkens, Ridders . . . nogen Gaard . . . skal ikke fæstes af sin Gaard og udvises (Danske Magazin IV, 224). Kongebrev 1524: hver 20 Bønder, Bryder og Krone Tjenere giver 30 Mark Danske (Nye D. Mag. I, 213). Kongebrev for Taasinge 1551: er han jordegens Bonde, have forbrudt sin Gaard til Kronen, er han Brydie, skal han rømme sin Gaard (Danske Mag. 3. R. IV, 86—87). 1578 beordres en Lensmand at lade en Bonde indskrive i Jordebogen for en Bryde Bonde (Jur. Tidsskrift XVIII, 242). I Aaret 1580 stævnedes Jørgen Nielsen i Risum Lægdsmændene, som havde lagt hans Tjener, en fattig Bolsmand, i Madskat med Selvejrbønderne, hvortil de mente sig berettigede i Kraft af, at han boede paa jordegens Bondegods. Men ved Landstingsdom af 30. Juli 1580 dømtes, at da han ikke er en Selvejrbonde, men sidder paa en Andens Gods og er Brydie, skal han ikke lægges i Læg med Selvejrbønder, men taxeres med andre Bønder. Gl. Kgl. Saml. Folio 1185.

¹⁾ O. Nielsen, Codex Esromensis, 217. Saaledes opføres de ogsaa i Jordebogen 1497 ib. S. 276.

at Bryde er den Bonde, som har Jord til to Plove. Endelig belyses Brydens Stilling ogsaa ved den Bestemmelse i Skraaen for St. Søren's Gilde i Rønninge, at Bryden maa komme selv fjerde til Landsbyens Gilde, Landboen selv anden ¹⁾).

Det maa vel saaledes anses for bevist, at i det 15de og 16de Aarhundrede Bryden er Fæsteren paa de større Bondegaaarde. I øvrigt synes det, som om dette Navn især forekommer i Midten af Riget, paa Fyen og i Sjælland.

3. Uddannelsen af Livsfæste.

Paa Reformationstiden træffe vi Livsfæstet som en befalet Ordning af Fæsteforholdet. I Følge den almindelige Fremstilling af Livsfæstets Udvikling skal det allerede i Middelalderens senere Aarhundreder være blevet ret sædvanligt at betinge sig ved Fæstekontrakter, at Fæstemaalet skulde være et længere Antal Aar. Der findes «flere Exempler paa Lejekontrakter indgaaede paa 2 til 24 og flere Aar» — siger Estrup ²⁾ —, og Lejetageren var saaledes bleven sikret i sin Stilling, medens tidligere Fæstemaalet vel stiltiende fortsattes, saalænge Opsigelse ikke fandt Sted, men Husbonden dog med behørig Varsel kunde fordrive Bonden. Herved skulde da Indledningen være gjort til Bortfæstelsen paa Livstid, saaledes som den var fastslaaet i det 16de Aarhundrede. I denne Opfattelse er der indløbet forskellige Urigtigheder, og der vil være Grund til at fremsætte følgende Bemærkninger.

Ved Livsfæste forstaas som bekjendt et Fæstemaal, hvorved Brugeren faar Ret over Gaarden og Grunden

¹⁾ Bendz, Rønninge og Rolfsted Sogne, 105.

²⁾ Samlede Skrifter III, 247.

for sin Livstid. Det kunde synes overflødigt at indskærpe, at den for Livstid berettigede maa være selve Jordens Bruger, men det er i vor historiske Literatur hidtil blevet overset, at der naturligvis ikke skabes et Livsfæste, fordi en anden end Ejeren faar for Livstid en Rettighed over Bondegodset eller med andre Ord, fordi Bonden faar en ny Husbond, som er livsvarig afgiftsberettiget. Lige saa lidt som der f. Ex., naar en Lensmand faar Livsbrev paa et Len, derved sker den Forandring i Bøndernes Stilling, at de blive Livsfæstere, lige saa lidt er det Tilfældet, naar Bondegods lejes bort til en Husbond paa dennes Levetid. Det er som sagt næsten overflødigt at bemærke dette, men da Fejltagelse i denne Henseende dog stadig indløber --- saaledes hos Estrup, Stemann, Christensen (Hørsholm) ---, er det nødvendigt engang at pege derpaa, saa meget mere, som man derved har overset Betydningen af et andet, saare vigtigt Forhold, nemlig Godsudlejningen i det 14de og 15de Aarhundrede. Jeg skal derfor dvæle ved denne Sag.

I Estrups Afhandling nævnes saaledes som Exempel paa en Kontrakt om Fæste paa længere Aaremaal, at Ridder Jakob Olufsen 1377 lejede af St. Clare Kloster i Roeskilde alt dets Gods paa Møen paa 6 Aar mod en Afgift af 13 Skilling Grot i de første 2 Aar og 3 Mark Sølv i de næste 4 Aar; døde han forinden, skulde Klosteret strax have Ejendommen tilbage. Tre Aar senere lejede han Klosterets Gods i Alleslev og Tjørnehoved i Baarseherred paa 6 Aar for 8 Skilling Grot med Ret til at sætte Bønderne ind og af ¹⁾. Ved den nævnte Kontrakt faar ganske rigtig Ridder Jakob Olufsen dette Bondegods

¹⁾ Suhm, Historie af Danmark XIV, 47, 86, 508.

overdraget paa visse Aar, men han faar aabenbart ikke nogen anden Rettighed over det end den at oppebære Bøndernes Præstationer; han fæster ikke selv Gaardene, og det er følgelig urigtigt at nævne det som Exempel paa Bortfæstelse paa et vist Antal Aar. Af lignende Art er et ligeledes anført Brev af 1389, hvorved Marie Kloster i Roeskilde udlejer til Folryth Skinkel og Hustru Gods i Rynkeby paa 16 Aar imod, at de skulle give 6 Pund Sæd ¹⁾.

Af Christensen (Hørsholm) anføres et Brev, hvorved Lyder Kale 1358 faar af Voerkloster paa Livstid dettes øde Gods i Hansted liggende og dets Gods i Kanstrup Mark for 1 Pund Byg aarlig. Fremdeles faar han samme Aar en Gaard i Hansted og tre i Raadved for Livstid imod 5 Ørte Korn ²⁾ og 1359 dets Gods i Yding Sogn og i Birk imod en Afgift af 5½ Øre Korn, ligeledes for Livstid. Af mange Grunde omhandles her ikke noget Livsfæste. For det første er her Tale om flere Gaarde og Ejendomme, og ikke om Besiddelsen af en enkelt Gaard; dernæst er Afgiften saa lille, at der ikke derved kan være tænkt paa den af selve Brugeren ydede Præstation. Endelig er Hr. Lyder Kale jo ingenlunde en Fæstebonde, men en mægtig Ridder. Af samme Art er en Kontrakt, hvorved Jakob Troelsen af Voerkloster 1394 lejer 2 Gaarde og 1 Bol i Hansted for sin og Hustrus Livstid ³⁾. Af de Grunde, som nys ere nævnte, og da Hr. Jakob Troelsen Hase var en god Ridder og Besidder af Stensballe, er her ikke Tale om Livsfæste.

¹⁾ Suhm, XIV, 253.

²⁾ Christensen, Agrarhistoriske Studier 103. Ældste Archivreg. I, 185, 195, jfr. 91.

³⁾ Ældste Archivreg. I, 195.

Af Stemann¹⁾ er som et tidligt Exempel paa Livsfæste blevet anført, at i Aaret 1371 Befalingsmanden paa Slottet Kalvø Johannes Pelæ af Kannikebordet i Aarhus lejede paa sin Livstid dets Gods i Voer i Rougso Herred mod en aarlig Afgift af 3 Ører Sæd; hvad han kunde forbedre Godset med paa Bygninger, Kvæg, Sæd, Halzfæ og Holzkorn, skulde være Kannikernes. Af Aarhuskannikernes Jordebog ses, at de i Voer havde Gods, der dreves af to Bryder, som plejede at yde 12 Ore Sæd²⁾. Det synes dog klart, at Meningen med, at Slotshøvdingen paa Kalvø lejer Godset, ikke er den, at han vil dyrke Jorden med egne Hænder, og følgelig er der ikke Tale om et Livsfæste. Sandsynligvis vil han heller ikke drive Jorden ved Forvaltere; han vil for Livstid være de to Bønders Husbond og oppebære deres Ydelser imod at svare en Afgift til Kannikerne.

Efter at Betydningen af de anførte Retsforhold saaledes er bleven tolket, vil man let se, at følgende Retshandler netop have et lignende Indhold. Den 27. Juli 1311 forpagtede Peter Mule af St. Agnete Kloster i Roeskilde tre Gaarde i Gjørlev og Ulstrup med ialt 27 Skilling Jord paa et Tidsrum af 5 Aar, forudsat at han levede, imod at han derfor skulde betale 34 Mark gangbar Mønt. Den 11. Juli 1379 forpagtede en Borger i Slangerup samme Klosters Gods i Sundbylille, saaledes at han skulde istandsætte og bygge det og de første to Aar efter hinanden erlægge 2 Pund Rug og Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns; derefter skulde Afgiften forhojes med 1 Pund Rug og Byg og han beholde det for Livstid. Vor Frue Kloster i

¹⁾ Stemann, Rethistorie 538.

²⁾ Ser. IV, 498, jfr. 434.

Roeskilde forpagtede den 22. Januar 1387 alt sit Gods i Thorslef til Magnus Lang og hans Hustru Cæcilie (altsaa vel for begges Levetid) for 1 Læst Sæd. St. Agnete Kloster lejede 1391 sit Gods i Glim, Provestorp og Bregentved til Erkedegne i Roeskilde Peder Lykke for Livstid, imod at han i tre Aar Intet gav, men satte de øde Bygninger i Stand; senere skulde han betale en halv Tønde Smør og et Pund Sæd. Samme Kloster forpagtede til Væbneren Peder Steen sit Gods i Sundbylille og Oppesundby, mod at han betalte i det første Aar to Pund Byg, senere to Pund Rug, to Pund Byg (1393). I Begyndelsen af det 15de Aarhundrede havde Ridder Andreas Jakobsen af Egede Sorø Klosters Gods i Brøby til Leje for to Mark Sæd i 12 Aar ¹⁾.

Hvad den Kontrakt paa 24 Aar angaar, som Estrup og efter ham Christensen (Hørsholm) anfører, da forholder det sig hermed saaledes, at det ved et Sognevidne af 1460 blev bevidnet, at »Peer Nielsen boedhe y Enløff paa Lyom Closters Godts, huilket Godts ther nhu Mattis Nielsen paa boer y fyretiuffue samfeldig Aar, oc bruchte til thet forneffinde Godts 2 Ottinge Jord offuer forneffinde Mark saa lenge som han ther boede«. Et manglende Komma har her vist ladet Estrup antage, at den nuværende Bruger Mattis Nielsen boer der i Folge en Kontrakt paa »fyretiuffue« Aar, medens hvad der udsiges kun er dette, at den tidligere Bruger Peer Nielsen faktisk havde boet paa Ejendommen i dette Antal Aar (jfr. de følgende Ord: y thi fyretyffue Aar, thet forneffinde Peer

¹⁾ Langebeks Diplom. Solum XI, 671, XIV, 72, 178, 286, 317. Scriptores R. D. IV, 487.

Nielsen ther paa boede)¹⁾. Endelig er Tallet jo ikke 24, men 40.

Alle de af de nævnte Forfattere anførte Exempler paa, at Fæstegaarde overdroges i Fæste paa længere Aaremaal, angaa saaledes helt andre Forhold. Disse Retshandler give os Oplysninger af hel anden Art, nemlig om, i hvilken Grad det var blevet Sædvane, at Besiddere af Jordegods lejede eller forpagtede dette bort til Andre²⁾.

Hvad er da Hensigten med denne Art Retshandler, og mellem hvem indgaas de? De synes især at angaa Kirkegods og fremfor Alt Klostergods — en enkelt Gang Bispegods —, og det er gjerne en Adelsmand, som modtager Godset i Leje paa sin og Hustrus Levetid (dog kun saa længe Enken er ugift). Ved at indgaa en saadan Retshandel opnaar Udlejeren, at Godsets Vedligeholdelse og Besættelse med Fæstere kommer til at paahvile en Anden; man sparer desuden at holde en Foged eller Tilsynshavende maaske paa et fjernt Sted og faar en anset Mand til at være Bøndernes Forsvarer. Forpagteren skal kun yde en bestemt Afgift i Korn eller Penge, men beholder selv de øvrige Afgifter samt Bøndernes Hoveri, Ægt og Retten til Gjæsteriet.

Til Belysning af, hvor stor Afgiften af saadant udlejet Gods var, skal jeg her hidsætte et Exempel, som er

¹⁾ Scriptores R. D. VIII, 57.

²⁾ Endnu et Par Exempler skulle her hidsættes. Peder Fæling, Slotshøvding paa Kjøbenhavns Slot, lejer 1408 af Roeskilde Domkirke 3 Bol i Maaløv for 2 Læster Sæd og 2 Mark Sølv for hans og Hustrus Levetid. 1418 lejer han alt dens Gods i Borød for 6 Pund Korn og 4 Tønder Havre (Arn. Magn. Fasc. 44 Nr. 14, 15). Biskop Oluf Mortensen overdrager 1482 Jørgen Rud og Hustru og Søn for deres Livtid imod en aarlig Afgift en Del Kirkens Gaarde og Gods. Barner, Familien Rosenkrantz, Dipl. 156.

temmelig oplysende. Kirstine Pedersdatter, som var Enke efter Væbneren Aage Steegh, og Sønnen Petrus Steegh, Kannik i Roeskilde, skænkede 1431 til St. Bartholomæi Alter i Roeskilde Domkirke bl. a. to Gaarde i Uglestrup, Voldborg Herred, hvilke gave hver 3 Pund Sæd og 3 Skill. Grot. Ti Aar efter lejede Altreys Vikar dem ud til en Væbner Jep Halfvegge, som lover at give i aarlig Landgilde inden Mikkelsdag $3\frac{1}{2}$ Sk. Grot i saadanne Penge, som i Sjælland gjæve og gængse ere, og 6 Pund Byg, godt og ydeført inden Kyndelmisse. Det hedder i Brevet: jeg skal begge Gaarde vel bygte og besætte i god Maade holde, have dem i mit eget Værge og Forsvar, ikke forhøje Landgilden ydermere, end som den dertil været haver, og ikke lægge Bønderne nogen uvane Skatter, Tynger, Beder eller Arbejde uppaa, ikke gjæste dem uskjellige. Naar han eller jeg afganget er, eller jeg ikke skulde holde disse Artikler, skulle Gaardene uhindret komme til Bartholomæi Alter igjen, og skulle de da være saa vel bygte og besætte og i saa god Maade og end heller i bedre end som de nu er ¹⁾).

Differentsen mellem Fæsterens Afgift og Lejerens Afgift er her kun $2\frac{1}{2}$ Skilling, som altsaa er Lejerens Fortjeneste. Men dernæst oppebærer han tillige af Fæsteren de mindre Bede, har Ret til Gjæsteri og til Dagsværk af Bonden, imod at han saa paa den anden Side sørger for, at Gaarden er besat og vel vedligeholdt.

Afgiften har i øvrigt i dette Tilfælde været forholdsvis stor. Andre af de ovenfor anførte Exempler vise os en langt mindre Ydelse og synes at tilsige Forpagteren en større Fordel. Formodentlig have de gejstlige Stiftelser

¹⁾ Arn. Magn. Samling Fasc. 36 Nr. 16, 19.

ved denne Art Retshandler ogsaa mangen Gang tilkjøbt sig ansete Mænds Beskyttelse.

Denne Godsleje fortjente ganske sikkert engang at gjøres til Gjenstand for et nøjere Studium, eftersom den aabenbart har haft en stor Betydning for Bondens faktiske Stilling i Middelalderen og for den begyndende Samling af større Godser. Den er et Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det faldt de gejstlige Stiftelser at styre det meget spredte Gods, og hvor gjerne paa den anden Side Adelen ønskede at blive raadig over Bondegods, vistnok især for at benytte Bønderne til det Hoveri, som efter Haanden blev mere og mere nødvendigt.

Ved den foran givne Redegjørelse er det blevet paavist, at de Exempler, som man har anført paa, at Fæstekontrakter i Middelalderen have lydt paa længere Aaremaal, i Virkeligheden ikke indeholdt dette. Fæstekontrakter ere i det Hele ikke bevarede fra disse Tider. Overenskomsten afsluttedes mundtlig, og Vilkaarene vare i Reglen saa velbekjendte for alle i Landsbyen eller Egnen, foruden at der derom fandtes fornøden Opgivelse i Jordebogen, saa at Tvivl næppe kunde rejse sig. Imidlertid skal det ingenlunde hermed være sagt, at Fæstetiden faktisk varede i et kortere Tidsmaal. Tværtimod har det vistnok været det sædvanlige, at Bonden vedblev at sidde i Gaarden for sin Livstid. Men heri foregik der en Forandring paa Christian II's Tid — hvorfor man vistnok maa tillægge denne Konge et noget større Initiativ paa dette Omraade, end hidtil har været antaget —, i det han i sin gejstlige Lov c. 101 fastslog, at Landboen skulde fæste paa 10—12 Aar længere eller kortere, som man kunde forenes om, ligesom han ogsaa, hvad Kronens Gods angaar, meget hyppigt fæstede Gaardene bort paa Mandens, Hustruens

og et Barns Levetid, ja han udgiver endog oftere de saakaldte Evigdomsbreve eller hvad vi nu kalde Breve om Overdragelse til Arvefæste, saaledes at Gaarden gaar i Arv, saa længe Afkom findes ¹⁾).

Heri skete saa den store Omvæltning umiddelbart efter Frederik den Førstes Tiltrædelse af Regeringen, da han ved Forordningen af Christi Himmelfartsdag 1523 fastslog, at ingen Bryde, som bygger og forbedrer sin Gaard og redelig udgiver Skyld, Landgilde, Gjæsteri, Sagefald og andre smaa Redsle, og er sin Husbond hørig og lydig, og ikke forhugger Skoven uskjellig eller lejer og fæster fra Gaarden Ager, Eng eller Fiskeri, skal fæstes af sin Gaard eller deraf udvises, den Stund han holder disse Artikler ²⁾. Denne Regel gaar over i Recesserne, hvor det efter Haanden tilføjes, at Enken skal blive siddende i Gaarden indtil næste Fardag, ja paa Kronens Gods endog til hun gifter sig igjen, da hendes Mand maa fæste paa ny (se herom næste Afsnit).

Ved denne overordentlig vigtige Anordning er der altsaa gjort den Forandring i Fæsterens og hans Husbonds indbyrdes Rettigheder og Forpligtelser og Raadighedsforholdet over Jorden, at medens Ejeren tidligere havde frie Hænder med Hensyn til, hvor længe han vilde lade Bonden vedblive at besidde Gaarden — dog mindst et Aar —, har Bonden nu vundet en Ret til at vedblive Besiddelsen for Livstid. Bonden havde — for saa vidt han da ikke var vorned — bevaret sin Ret til at opsige

¹⁾ Suhm, Nye Samlinger I, 89. Angaaende Klagerne over, at Kong Christian blandede sig i Adelens Forhold til deres Fæstere, se Frederik I's Haandfæstning art. 12, 13, jfr. Allen, Nord. Rigers Historie IV, 2, 44.

²⁾ Danske Magazin IV, 224.

Fæstet og drage bort, naar han vilde ¹⁾, medens Husbonden ikke var i Stand til at forjage en Fæster, som i øvrigt efterkom sin Fæstepligt. Denne Side af Sagen fortjener at fremhæves, fordi den sædvanlig overses, og fordi man da bedre kan forstaa, at der til Gjengjæld for den af Bonden erhvervede Ret kan opstaa eller kan vedligeholde sig en tilsvarende Forpligtelse for Bonden til at skulle blive paa Gaarden, med andre Ord et Vornedskab eller et Forbud imod vilkaarlig Opsigelse.

4. Stedsmaal eller Indfæstning.

For den ældre Tids Vedkommende, saa længe Fæstemaal kun betragtedes som indgaaet paa et Aar, omtales det ikke, at Bonden ved Kontraktens Afslutning erlagde noget Beløb. Maaske gaves der ogsaa da en Art Haandpenge som Bevis for Kontraktens Indgaaelse, men den har sikkert været ubetydelig. Senere bliver Indfæstningen saa at sige en nødvendig Ydelse ved Fæstets Overtagelse og har den bestemte Betydning, at Lejemaalet er varigt tilsikret. Arent Berntsen udtaler derfor ogsaa (II, 122), at Stedsmaal er Bonden «til saadan Forsikring og Befæstelse paa samme Gaards Besiddelse, at ingen hannem derfra kan forstøde eller mod hans Villie udkjøre», saa længe han opfylder sine Forpligtelser som Fæster. «Med mindre Husbonden begjærer Gaarden for sig selv at bruge, og da bliver Bonden sit Stedsmaal igjengivet.» Ogsaa denne sidste Praxis viser, hvorledes Indfæstningen er som en Kjobesum for Retten til at blive i rolig Besiddelse af Gaarden.

¹⁾ Først paa Enevældetiden, som jeg her ikke beskæftiger mig med, opkom en Tvang for Bonden, jfr. Frdg. 28. Januar 1682 art. 17, hvis Bud dog hurtigt blev modificeret.

Stedsmaalets Virkning strakte sig kun saa længe den samme Bonde besad Ejendommen; og denne Kontraktens personlige Karakter kunde give Anledning til at antage, at Stedsmaalet maaske ogsaa maatte fornyes, naar Husbonden var bleven en anden. At dette en enkelt Gang er sket, er vist nok. En Bonde Jep Madsen fæstede saaledes en Gaard af Axel Juul, der havde den i Værg, for 16 Daler, men da nogen Tid efter Gaarden kom til Niels Skeel, fæstede Bonden den paa ny for 5 Daler. Derpaa bortskiftedes Gaarden, og der afkrævedes saa Bonden 24 Daler i Indfæstning, og da han ikke vilde betale denne Sum, udfæstedes han af Gaarden. Men nu gik Bonden til Kong Christian III, som bød Vedkommende lade Bonden i Fred ¹⁾. Et i samme Aar paakjendt Tilfælde, hvor der var affordret Selvejrbønder Indfæstning, fortjener ikke at anføres i denne Sammenhæng ²⁾.

Snarere kunde man anføre, at paa Frederik den Andens Tid den Misbrug stundom synes at have indsneget

¹⁾ Se Kongebrev 1551 i Gamle Domme I, 139. Kancelliets Brevbøger 1551—55, ved Bricka, S. 29.

²⁾ For det Første fordi der er Tale om Selvejrbønder. Men dernæst angaar den paaberaabte Dom næppe det Tilfælde, at der forlanges Indfæstning, fordi en ny Lensmand er kommen paa Lenet; Grunden var snarere den, at Gaarden var gaaet i Arv. Wulf Pogwisch, der indstævner Bønderne, var i Aaret 1551 ikke nogen ny ankommet Lensmand — hvilket heller ikke siges i Dommen —, men han havde besiddet Trøjborg fra 1532 som Forlening af Bisp Iver Munk og fra 1540 som Kongens Lensmand (se Kr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd, S. 137). Der er saaledes kun Tale om en Afgift ved Arveovertagelse af en Selvejergaard, hvad der andensteds hedder Husbondhold. Fremdeles taber Dommen i det Hele en Del af sin Beviskraft som Vidnesbyrd om dansk Praxis, eftersom den angaar Trøjborg Len, og da der paa Rettertinget sad baade slesvig-holstenske Landraader og danske Rigsraader. Rosenvinge, Domme I, 139 ff.

sig, at Lensmændene krævede en mindre Afgift af Bønderne ved Tiltrædelsen af Lenet. I et Brev af 22. Juli 1579 for Bornholm udtaler Kongen nemlig, at han har erfaret, at Kronens vornede Bønder og Tjenere have været besværede med, naar nogen ny Lensmand er kommen til Landet, at skulle fæste paa ny eller give ham noget til en Bekjendelse, hvilken ulovlige Paalæg og Beskattelse vi allevegne her udi Riget have aflagt; hvorfor han forbyder, at saadan Afgift kræves ¹⁾. Det lader saaledes til, at der ogsaa andetsteds i Landet havde indsneget sig en saadan Misbrug, hvorom jeg dog ikke har Oplysning af andre Kilder; de mig bekjendte Exempler angaa et noget andet Forhold. Naar nemlig ubebyggede øde Jorder lejes bort til Bønder, der vare bosatte i andre Gaarde, betragtede Lensmændene dette Lejemaal som kun indgaaet for den Tid, da samme Lensmand havde Lenet inde, hvorimod der maatte fæstes eller lejes paa ny af den følgende Besidder. Ved en Række af Kongebreve til de forskjellige Len indskræpes det paa Christian III's, Frederik II's og Christian IV's Tid, at tiltrædende Lensmænd ikke i saadanne Tilfælde maa afkræve Bønderne nogen ny Indfæstning ²⁾.

Ved Recesserne af 1551 c. 10 og 1558 c. 43 blev der tillagt Fæsteres Enker Ret til at blive boende til næste

¹⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie, 481: besværede . . . at skulle fæste paany . . . , desligeste . . . med Senge at udgive til Slottet, hvilken ulovlige Paalæg og Beskattelse . . . Den sidste Klausul angaar vel uagtet Singularisformen begge de for-drede Ydelser.

²⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 369, 397. Brev 27. Marts 1572 for Ravnsborg Len, 7. Maj 1579 for Haldsted Kloster, 23. Oktbr. 1579 for Aalholm Slot, 10. Juni 1596 for Dragsholm Len (Fynske og Sjællandske Reg.).

Fardag uden at fæste paany ¹⁾. Med Hensyn til Kronens Gods vandt Fæsterens Familie en yderligere og betydelig Begunstigelse, i det Forordningen 23. Oktober 1565 tillod Enken at beholde Gaarden uden Indfæstning, saa længe hun levede og ikke giftede sig ²⁾. Et Kongebrev af 1579 til Lensmanden paa Bornholm gjentager denne Regel ³⁾; derimod er der ikke nogensinde udkommet et Lovbud om, at ogsaa Private skulde være uberettigede til at tage Indfæstning. Naar Christensen (Hørsholm) uden videre overfører Reglen til at gjælde alt Bondegods, er dette uhjemlet; han anfører da ogsaa Exempler paa, at der paa Privates Gods krævedes Indfæstning af Enker ⁴⁾. Forfatteren burde først bevise, at Loven forbød Private saadant, forinden han havde Ret til at betragte disse Tilfælde som Exempler paa begaaet Ulovlighed. I Christian V's Danske Lov 3—13—4 tillades det alle Enker at blive siddende uden Indfæstning, men dette var en ny Regel, saaledes som det klart ses af Forarbejderne til Loven ⁵⁾.

¹⁾ Jfr. Gl. Domme II, 86.

²⁾ Danske Magazin VI, 57 ff.

³⁾ Hübertz, Aktstykker 482. Brevet angaar kun Forholdet mellem Lensmanden og Kronens Bønder og Tjenere.

⁴⁾ Saaledes en Klage over Jomfru Lisbeth Friis paa Vosnæsgaard, hvilken i det Hele gaar ud paa, at ingen gode Mænds Tjenere dér udi Herredet er saaledes medhandlet og tribuleret af deres Husbønder som Vosnæsgaards Tjenere; det af en Enke fordrede Stedsmaal betegnes som stort og ubilligt, men ikke som ulovligt. Topogr. Samling, Vosnæsgaard Nr. 2. — Klagen ovar Mogens Gyldenstjerne (ib. Varbjerg Nr. 37 a) angaar en Halvgaard, der er Kirkegods og ligger til Lindberg Kirke, skattende aarlig til Kirken og Præsten, og er vel altsaa opfattet som ikke rammet af Reglen om Kronens Gods.

⁵⁾ Se Vindings Udkast til Lovbogen 1669 med Lassens Anmærkninger S. 406 (Geh. Ark.): Enker ere pligtige at fæste deres Gaard efter deres Mænds Død . . . End paa Kongens Gods, efter kongl. Benaadning, skal saa holdes, at naar nogen Bonde dør og

Den samme Forfatter paastaar, at end ikke Kongerne respekterede Enkens Ret til at blive i Gaardene. Ligesom dette paa Forhaand maa synes aldeles usandsynligt, saaledes viser det sig ved en nærmere Prøvelse, at de herfor anførte Data intet bevise. Der nævnes saaledes et Brev af 15. Marts 1608 til Joakim Bülow paa Frederiksborg. Dets Ordlyd er følgende:

at vi naadigst have bevilget, at Laurits Klausens Hustru udi Ellingegaard der udi Frederiksborg Len boendes maa efter hendes Husbondes Død og Afgang hendes Livstid og saa længe hun lever for en billig Indfæstning saa og for det sædvanlige Landgilde, aarligen af for^{ne} Gaard plejer at gange, nyde og beholde for^{ne} Ellingegaard, de nu samtligen udi bor, saa ingen hende imod hendes Villie skal eller maa af for^{ne} Gaard udfæste. Og skal hun herhos bepligtet være at give og gjøre af for^{ne} Gaard aarligen den Ægt, Arbejde og al anden Herlighed, som for^{ne} hendes Husbonde til for^{ne} vort Slot Frederiksborg hid indtil gjort og givet haver. Thi bede vi Dig og ville, at Du for^{ne} Laurits Klausens Hustru efter for^{ne} hendes Husbondes Død for^{ne} Ellingegaard at fæste, efter som foran skrevet staar, lader være næst for nogen anden. Gjørendes hende derpaa ingen Forhindring udi nogen Maade.

Enhver vil se, at dette Brev er af en ejendommelig Art, idet Ellingegaards Besidder slet ikke er død endnu; han sikrer sig hos Kongen, at hans Enke maa blive siddende i Gaarden for Livstid, hvortil han hverken selv saa lidt som Lensmanden eller Kongen har ment, at han har nogen Ret efter Loven, og det bevilges da ogsaa alene

afgaar, da maa hans efterladte Hustru uden al Indfæstning besidde Gaarden med al sin Tilliggelse al den Stund, hun sidder Enke og umandet.

imod at Enken svarer Indfæstning. Besiddelsen har sikkert været af ejendommelig Art; den har medført egne Ydelser med «Ægt, Arbejde og anden Herlighed» til Frederiksborg Slot, med andre Ord Ellingegaard var slet ikke nogen almindelig Fæstegaard, om der end baade gaves Indfæstning for den og svaredes Landgilde af den. Nej ganske vist ikke — thi Ellingegaard var en gammel Hovedgaard, som Frederik II 1561 havde erhvervet af Væbneren Laurids Iversen tillige med dens fire Gaardsæder for Porten liggende ¹⁾).

Samme Forfatter anfører ligeledes et Kongebrev af 10. Decbr. 1625 til Hans Lindenov paa Kallundborg, «at efterdi Bonden i Birkendegaard i hans Len er død og Prinsen maaske er tilsinds den til en af Hoftjenerne at ville forlene, da skal han Enken deri lade blive besiddende og Gaarden ikke bortfæste, til han erfarer hans fyrstelige Naades Villie derom» (Sjæll. Tegnelser). «Her forudsættes altsaa — siger Christensen — at Enken kunde sættes ud og Gaarden bortfæstes til en anden.» Men derved indskyder man noget i Brevet, som aldeles ikke behøver at ligge deri; Lensmanden faar Ordre om ikke at fæste Gaarden bort, naar han har Ret dertil, f. Ex. naar Enken frivillig fratræder den eller gifter sig paa ny. —

Ligesom i vore Dage var det ogsaa i ældre Tid et ingenlunde sjældent Tilfælde, at Enker med Gaarde indgik nyt Ægteskab. I Roeskildegaards Regnskab af 1583 anføres saaledes i Alt 41 Tilfælde af ny Indfæstning, og ved omtrent en Trediedel af disse (12) findes den oplysende Tilføjelse: og skal han have Enken.

Indfæstningen var og maatte naturligvis være ubestemt.

¹⁾ Knudsen, Danmark i Middelalderen, 101.

I Lensanordningen af 1557 havde Christian III kun indskærpet, at man ikke krævede for høj Indfæstning, men et skjelligt og tilbørligt Værd. Den 11. August samme Aar dømte Kongen, at Bønderne paa Fejø og Femø, uagtet de paastod, at de fra gammel Tid kun havde givet 3 Gylden af Gaarden, skulde betale, hvad de til enhver Tid kunde blive enige med Lensmanden om ¹⁾.

5. Landgildens Uforanderlighed; tidligere Forfatteres Stilling til dette Spørgsmaal.

Den vigtigste af de Præstationer, som Bonden skulde yde, var som bekjendt Landgilden, og her møder os et af de vigtigste Spørgsmaal ved Betragtning af Fæstebondens Retsforhold, nemlig dette, om Landgilden var en uforanderlig Afgift, som ikke kunde fordres forhøjet, hverken lige over for den Fæster, som éngang havde stedet Ejendommen, eller af den, som senere overtager Gaarden. Nu omstunder kan som bekjendt en Ejer af en Fæstegaard betinge sig en Afgift af en hvilkensomhelst Størrelse, og han bindes kun af de Hensyn, der raade i alle økonomiske Forhold, nemlig Frygten for og Hensynet til, at han ved at forlange for meget vil kunne bringe Fæsteren i et økonomisk Tryk, som Husbonden dog selv i Længden vil tabe ved, eller at han ikke vil kunne faa nogen til at overtage Gaarden.

Den Sætning, at Landgilden er en uforanderlig Afgift, maa nødvendigvis have en overordentlig Betydning og drage de mærkeligste Følger med sig.

Ejeren skal jo altsaa have uforanderlig den samme Indtægt af Jorden, og der skal intet Hensyn tages til de

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 100.

faldende eller stigende Priser paa Jord eller paa Agerprodukter. Ligeledes skal det ikke have nogen Betydning, at Jorden er arbejdet i Vejret, at ugunstige Vandforhold ere hævede, eller at Jorden er draget mere ind i Om sætningen ved, at Egnen er bleven stærkere bebygget og mere beboet. Der er maaske opstaaet en Kjøbstad eller Havn i Nærheden, saa at der er Sikkerhed for at faa Produkterne afsatte til den højest mulige Pris. Eller den Sædart, som dyrkes, har maaske faaet en ny Værdi, eller den ny Kultur, som man har begyndt paa denne Jord, er helt lykkedes, — og dog bliver Ejeren ikke berettiget til at faa ud over sin gamle Landgilde, hvilken med andre Ord er bleven som en uforanderlig paa Ejendommen hvilende Kanon.

Fra statsøkonomisk Standpunkt er Sætningen saa mærkelig, at man bør se den i dens hele Rækkevidde. Man kan desuden være vis paa, at Bundethed og Tvang her maa føre til Tvang paa andre Omraader. Kan Ejeren ikke faa saa høj Afgift, som han efter den Indtægt, der tilfalder Brugeren, maa tro sig berettiget til, vil han t. Ex. let fristes til at arbejde paa, at der altid findes en Bruger, det vil sige: man vil stræbe efter at tilvejebringe et Vornedskab. Kontraktsfriheden vil desuden søge at skaffe sig Luft paa Maader, som maaske ere mindre heldige, i det Ejeren vil søge at forhøje, hvad der er ham tilladt at forhøje. Hoveriet, Gjæsteriet og andre Ydelser, der ere ubestemte eller kun delvis bestemte, ville let voxer.

Spørgsmaalet om, hvorvidt Landgilden var uforanderlig, har været ofte omhandlet i vor Litteratur. Ældre Forfattere som Hertzholt og Stampe gaa ud fra, at

Landgilden var uforanderlig ¹⁾); Estrup er den første, som har bestridt Sætningens Almindelighed, i det han især hævder, at der maa skælnes mellem en Lov, som ikke kan eller tør overtrædes, og en Sædvane, fra hvilken der ikke gjerne afviges, ogsaa fordi Afgangen medfører Miskredit og Tab. Man kan formentlig ikke paastaa, at Ejeren skulde være retlig bunden ved den Landgilde, som hidtil var svaret, og især kunde han forandre den ved en ny Fæsters Tiltrædelse. Dernæst mener han, at de jordegne Bønders Afgift var uforanderlig ²⁾).

Rosenvinge har derimod hævdet, at Landgilden var uforanderlig ³⁾, og nærmest til ham slutter sig C. F. Wegener ⁴⁾. En Række interessante og grundige Undersøgelser over Forholdene paa Gisselfeld har Etatsraad Rasmussen givet i sit Skrift om dette Gods; hans Studiers Resultat peger ubetinget nærmest hen paa, at Landgilden er uforanderlig, men Forfatteren erklærer dog til Slutning, at dette Spørgsmaal endnu er højst tvivlsomt ⁵⁾. Christensen (Hørsholm) fremsætter en hel Del Bemærkninger pro et contra; hans endelige Mening synes at være, at Landgilden vel efter Lov og Ret burde have været en uforanderlig Afgift, men at dette aldeles ikke overholdtes hverken af Kongen, af Herremændene eller andre Husbønder ⁶⁾.

¹⁾ Hertzholm, *Parerga de servitute* 152 f. Stampe, *Erklæringer* V, 183.

²⁾ Estrup, *Saml. Skr.* III, 273. *Historisk Tidsskrift* VI, 295. Nærmest til Estrup, dog med end skarpere Betoning af Friheden til at forøge Afgiften ved Fæsteforandring slutter N(iels Levinse)n sig i *Nogle Bemærkninger om Tvangsafløsning af Fæsteforholdet*, 8 f.

³⁾ *Gamle Domme* I, S. XXVIII f., II, S. XVIII f.

⁴⁾ *Annaler f. Nord. Oldk.* 1855, 72.

⁵⁾ O. F. C. Rasmussen, *Optegnelser om Gisselfeld* 126 f., 162 f., 417.

⁶⁾ *Agrarhist. Studier* 110 f.

Inden jeg nu gaar over til nærmere at undersøge Spørgsmaalet, vil jeg bestemt gjøre opmærksom paa følgende Punkter. Naar man vil undgaa Vildfarelse og komme til Klarhed i Sagen, maa man gjøre sig Rede for, hvilke Afgifter og hvilke Afgiftsydere der er Tale om. Vi kunne ikke medtage Selvejere, thi det er ikke deres Stilling, hvormed der er Tale. Deres Afgift kaldtes maaske Landgilde, men den var ikke nogen Jordlejeafgift; det var Skatter eller Præstationer til Kongen. Ikke heller kunne vi medtage Skyld, der gaves af Grunde i Kjøbstæderne; det er ikke Fæste, og Byens Tarv maatte medføre et Tilsyn med, at dens Jordomraade benyttedes paa den for Næringsveje og Bedrift fordelagtigste Maade¹⁾.

Etatsraad Rasmussen har med Hensyn til Gisselfeld Gods paa Peder Oxes Tid bemærket, at ved Omdeling af Jorderne til nogle Byer og forskellige Gaarde ere Afgifterne blevne forandrede, men som det synes uden i det Hele at være forøgede. «Af flere Gaarde paa Godset vare Afgifterne ved Peder Oxes Død i 1575 ganske saaledes, som de havde været i 1527, af andre vare de tilsyneladende lavere, for nogle Gaardes Vedkommende derimod højere, uden at Grunden hertil kan opgives.» En Sammenligning mellem Jordebøgerne for 1575 og 1657 udviser ligeledes, at Afgifterne have været uforandrede for mange Gaarde; for enkelte Gaarde ere de omsatte til andre Ydelser, der efter de bekjendte Taxter have samme Værdi,

¹⁾ Med Hensyn til Afgifter af Grunde i Byer kan her iøvrigt bemærkes flere Forbud imod, at den fra gammel Tid svarede Afgift forhøjes, se Hertug Valdemars Brev for Slesvig 1289 (Langebeks Diplom.), Københavns Stadsret 1294 c. 106, Vedel Simonsen, Odense Bys Historie I. 2, 131, 148, Samlinger til Fyens Historie og Topographi V, 31.

for andre er der sket Forandringer. Naturalafgifterne ere aldrig forhøjede, men stundom nedsatte; derimod ere Pengeafgifterne forøgede for en Del Gaarde. Kun for ét Tilfælde Vedkommende kan man ved en anden Kilde oplyse om Grunden til Forhøjelsen, i det der nemlig var lagt et Vænge til Ejendommen. «Tingsvidnet viser, hvorledes Landgilden af en fra ældre Tid skyldsæt Ejendom tilsyneladende kunde forøges, uden at dette virkeligt skete, og giver derved et Vink om, hvor varsom man maa være med at drage Slutninger af Uoverensstemmelser, der findes i gamle Jordebøger»¹⁾.

Et af de Tilfælde, der har vakt Etatsraad Rasmussens Betænkelighed, er et Brev af 1577 om et Mageskifte mellem Kronen og Fru Anna Lunge, en Taxationsforretning over alt det hidhørende paa Sjælland og Langeland liggende Gods. Med Hensyn til Kongens Gods findes ved 4 Huse, kaldet Østerskovs og Vesterskovs Huse, bemærket, at en Afgift er paasat; t. Ex.: «Rasmus Nielsen giver til Landgilde 1 Tønde Torsk, gjør en Ugedag; nok er paasat 1 Tønde Torsk, 1 Lam, 6 Snese tørre Torsk». I Henseende til Fru Annas Gods er der ved en Gaard paasat 1 Gaas, 2 Høns, ved en anden 9 Skilling, ved en tredje 2 Mark Gjæsteri, 1 Lam, 1 Gaas. Saaledes kunde der synes at være paasat Landgilde. Etatsraad Rasmussen udtaler herom, at «her ingen Grund er til at betvivle, at dette er en virkelig Forhøjelse af Afgifter for tidligere skyldsæt Jord». Det forekommer mig dog, at dette Aktstykke slet ikke egner sig til at modbevise, hvad der foran er hævdet. For det første kan det bemærkes, at den Afgift, som er bleven paalagt, har en meget ringe

¹⁾ Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld 127—129.

Størrelse. Hvis vi benytte den Beregningsmaade, som selve Brevet anvender, er der paa Kongens Gods til de $127\frac{1}{2}$ Tønde Hartkorn bleven føjet i paasat Landgilde vist omtrent $8\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og til Modpartens $123\frac{1}{2}$ Td. i alt omtrent $3\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Forhøjelsen er, som man ser, meget lille. Der er endvidere den Mærkelighed ved denne paasatte Afgift — saaledes som allerede Etatsraad Rasmussen har gjort opmærksom paa —, at den udtrykkelig af Vurderingsmændene holdes adskilt fra den anden Landgilde, og at den ikke regnes med, naar Hartkornet og Godsets Værdi skal udfindes. Og fremdeles er det aabenbart slet ikke givet, at det er en simpel Forhøjelse af Landgilden af den samme Jord. De fire Mænd, for hvem Forhøjelsen er størst, ere slet ikke Gaardmænd, men Husmænd og Ydere af Hoveri (Ugedag). Om den sidste af dem staar der: «Jens Finson giver til Landgilde 10 Skæpper Rug, 6 Skæpper Byg, gjør 1 Ugedag, nok af en Have, som han haver indtaget paa Skoven, 1 Otting Smør, som er hannem nylig paasat». Her findes saaledes Angivelse af Grunden, hvorfor der er paasat ham Landgilde, og mon der ikke for de andre har været samme Anledning? Ja, man behøver næsten ikke at gætte, thi ved Slutningen af dette Stykke staar: «iblandt disse 7 Huse og Boliger findes der 4, som er Rasmus Nielsen, Jesper Hansen, Hans Jensen og Jens¹⁾ Finson, som haver Humle Haver»; men det er netop disse fire Bønder, som have faaet forhøjet Afgift, og saaledes synes dette Paalæg at skrive sig fra de i Kongens Skov indtagne Humlehaver.

¹⁾ Hans Finson staar her; men i det Foregaaende er han kaldet Jens. Akstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold II, 21 f.

Man har fremdeles oftere anført i denne Sammenhæng, at flere Kilsteder udtrykkelig sige, at det skal have sit Forblivende ved den gamle Landgilde, og at dermed en Undtagelse fra den almindelige Regel om, at Parterne frit kunde ordne dette Forhold, maatte foreligge. Frederik I gav saaledes Bønderne paa Fejø et Brev om, at de skulde udgive slig Landgilde, som de af gammel Tid gjort haver. Denne Bestemmelse bliver paaberaabt i en Dom af 1557 af Bønderne paa Femø, og der indrømmes dem den samme Ret¹⁾. Det forekommer mig dog i høj Grad urigtigt at paaberaabe sig slige Udtalelser som Begunstigelser eller Undtagelser. Vi finde jo i et stort Antal af Tilfælde fra disse Tider de mest klare Sætninger af den almindelige Lov og Ret anførte i specielle Bud. Det gjælder om først at se, hvorvidt Bøndernes Modpart havde forlangt en Landgilde af anden Art eller en forøget Landgilde, og dernæst om denne forøgede Landgilde ikke havde sin bestemte Grund, f. Ex. i en Lettelse eller Lømpelse paa anden Maade eller i, at der var blevet tillagt Bønderne ny Jord eller større Andel i Fællede eller Skov. Dette er i disse Tilfælde ikke oplyst. Netop for saadanne smaa Øers Vedkommende vilde det jo saa let indtræde, at Lensmanden kunde ønske f. Ex. at undlade Gjæsteriet eller at faa Hoveribyrdens afløst, saaledes at Afgiftspræstationerne forøgedes. Endelig indeholder Brevet selv det bedste Bevis for, hvor nyttigt eller nødvendigt det er at udtale saadan Sætning, thi Bønderne vilde nu oven i Kjøbet paastaa, at denne Uforanderlighed skulde udstrække sig til Indfæstningen, hvad der dog naturligvis ikke blev godkjendt. Netop derfor bliver den

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 100.

Slutning ogsaa usikker, som man har ment at kunne drage af et Brev, hvorved Kong Christian I 1454 tillod de fattige Vornede paa Reersø i Helsing Sogn — hvilken dengang var en Ø, men nu er en Landtunge — af synderlig Gunst og Naade i Betragtning af deres Armod, Tynge og Anfald, at de «maa og skulle blive ved deres gamle Redsle og Afgift, saa at enhver dere skal aarlig give en halv Tønde Smør af de to Kør, som de have til Gaardholds Pendinge, og hver dere 2 Skilling Grot til Dagværks Pendinge, og hver dere slaa en Dag paa Ornomme Engen og ingen ydermere Dagværk at gjøre enten paa Ager eller Eng», og den Tønde Sild, som de nu om stunde pleje at give til vort Slot Kallundborg, eftergives dem, indtil Kongen anderledes tilsiger¹⁾.

Som man ser, er her Tale om Præstationer af ejendommelig Natur, saaledes Dagsværk baade præsteret in natura og Afløsning derfor. Lensmanden har ønsket disse omsat til andre Præstationer eller har krævet Mere, formodentlig paa Grund af Uligheden med, hvad der ydedes af Naboerne i Nærheden, eller fordi der senere ogsaa var tilstaaet Bønderne andre Begunstigelser, men Kongen bevilger, at det skal blive ved denne Ordning, som har gammel Tid for sig; tilmed gjør han et Afslag paa deres Ydelser af 1 Tønde Sild. Endelig udvise de senere Konfirmationer af følgende Konger, at Afgiften holder sig uforandret i Art og Størrelse igjennem Tiderne.

Sætningen om, at Landgilden er uforanderlig og at en Forøgelse af den er ulovlig, er bleven hævdet ved flere Domme. Saaledes komme 1537 Bønderne paa Kronens Gods Gudum Kloster paa Rettertinget og klage

¹⁾ Suhm, Samlinger II, 1, 205.

over, at der fordredes Høns, Gæs og Lam af dem, hvad der forhen ikke var sædvanligt, men var dem paalagt med Bisp Iver Munks Tilladelse og Samtykke, som da havde samme Kloster i Forsvar. Der blev da dømt, at de skulde give saadan Skyld og Afgift, som af Arilds Tid havde været Sædvane, og at de ikke skulde besværes med Høns, Gæs og Lam, som dem nu nylig paalagt er over deres rette Landgilde¹⁾. Dette turde desuden vise, at ogsaa Smaaredslen eller de smaa Bede omfattes af Reglen om Uforanderlighed; kun er der jo med Hensyn til disse den Forskjel, at de som oftest ikke nævnedes i Overdragelsesbrevene, men underforstodes som ydede i Forhold til den opgivne egentlige Landgilde og efter Egnens Brug. Den bedste Maade, hvorpaa man kan overbevise sig om Landgildens Uforanderlighed, er imidlertid at forfølge de enkelte Ejendommers og Gaardes Historie og se, hvilke Afgifter de have svaret paa forskjellige Tidspunkter. Jeg har gjort dette i mangfoldige Tilfælde og har overalt kun kunnet overbevise mig om, at Landgilden var uforanderlig. Hvad Krongodset angaar, skal jeg særlig behandle Forholdene, saaledes som de belyses af Lenenes Jordebøger, i det følgende Stykke. Med Hensyn til Landgilden paa Gods, som tilhørte Private og som fra dem gik over i Kirkens Besiddelse, vil jeg henvise til den Sammenstilling, som findes trykt ved Enden af denne Afhandling; den maa tjene som Prøve paa de Sammenligninger, jeg har foretaget. Den første Liste indeholder Opgivelse af Afgifterne af en Del Gaarde, som 1614 laa til Dueholm Kloster og ere opførte i dette Lens Jordebog, og dermed er sammenstillet Landgilden af disse Gaarde, da de et

¹⁾ Gamle Domme II, 4.

Par Aarhundreder tidligere overdroges til Klostret. Det er naturligvis kun en mindre Del af Lenets Ejendomme, hvis Historie kan forfølges, men dem, som jeg har kunnet finde, har jeg opført. Den anden Liste meddeler en lignende Opstilling af Landgilden af Gaarde under Roeskilde Domkirke, saaledes som den angives i Jordebogen af 1568; dermed sammenholdes saa Landgilden af de samme Ejendomme, da de af Private overdroges til Kirken et Aarhundrede tidligere. Jeg har for begge Listers Vedkommende kun taget Hensyn til saadanne Ejendomme, hvor Identiteten maatte være utvivlsom, bl. a. fordi Klostret eller Kirken kun ejede én Gaard i den nævnte By eller paa det angivne Sted. Det vil af disse Sammenstillinger fremgaa, at Landgildens Størrelse holder sig konstant, ligemeget om Gaardene ere i Privates¹⁾, i Kirkens eller i Kronens Besiddelse.

¹⁾ Christensen (Hørsholm), S. 115, finder det ikke rimeligt, at man har respekteret Forbudet mod at forhøje Landgilden paa de Privates Godser samtidig med, at dette stadig tilsidesattes paa Krongodset. Urigtigheden af den sidste Paastand vil blive vist i det følgende Afsnit. Med Hensyn til Privates Gods opgiver Forf. kun to Exempler paa en saadan Overtrædelse, tagne af Esko Broks Dagbog for 1613 (udgiven af Vedel Simonsen). S. 26 noterer Eske, at en Bonde, som ægter Enken, skal give i Indfestning 60 Rigsdaler og en Oxe at betale til Mikkelssdag; indtil da beholder han Gaarden for det gammel Bondeskyld, og siden skulle sættes for Skyld og Landgilde. Det er vilkaarligt heri at ville se en Forhøjelse; der kan lige saa vel være Tale om en Ændring eller om en nærmere kontraktmæssig Ordning af Ejendommens Præstationer, baade Hoveri, Gjæstning og Landgilde; dernæst henvises der til en Taxering. S. 28 omtales, at en Bonde, som allerede besidder en Gaard, fæster en anden; den Gaard, han ibor, beholder han hendes Livstid (altsaa vist Bondens og hans Enkes Livstid) for det gammel Landgilde. Her er slet ikke Tale om nogen Forhøjelse.

6. Hvad lære Jordebøgerne over Krongodset om Landgildens Uforanderlighed?

Jordebøgerne vare i gamle Dage et Kravsgrundlag for, hvad Bonden skyldte, og det hvad enten hans Husbond var Kongen, Adelsmanden eller andre. Naar der er Tvist om Landgildens Størrelse eller Art, er Jordebogen det afgjørende Bevismiddel¹⁾. Bonden stævnes til at yde, hvad han er indskrevet for i Jordebogen, og han paastaar, at der kræves mere af ham, end han staar skrevet for. Er han opført for jæt svare mere, end han tror sig forpligtet til, da stævner han Lensmanden til at faa det forandret. Sker der en Forhøjelse af hans Afgift, bliver det tilføjet i Jordebogen; fra Rentekammeret udgaar der en Ordre til Lensmanden om, at det skal ændres i Jordebogen. Bevilges der Nedsættelse, indfores det ligeledes i Jordebogen. Exempelvis skal her nævnes, at det den 2. Nov. 1588 befales, at da Kronens Tjenere i Laugo efter den afdøde Konges Tilladelse nu af 14 Oldinge ere ansatte til anden Landgilde, i det den første havde været for høj, nu ogsaa Forandring maatte foretages i Jordebogen (Sjæll. Tegn.). Da nogle Bønder, som Kronen havde faaet til Magelæg af Fru Karen Krabbe, 1579 beviste med hendes Jordebog, at de vare satte højere paa Landgilde end før Mageskiftet, udgik der kongeligt Brev til Henrik Below paa Koldinghus om, at «det udi Jordebogen maa forandres, saa de herefter ikke skulle aarligen give mere til Landgilde, end som de gav udi Fru Karens hendes Tid. Be-

¹⁾ Se saaledes Dom af 1555 hos Rosenvinge II, 153, jfr. I, 167, hvor «en gammel Jordbog paa Bygholms Tilliggelse», skrevet 1514, paaberaabes, og endnu ældre Jordbøger fremæskes, uden at de dog komme tilstede.

dende dig og ville, at Du det udi Jordebogen lader forandre og med ydermere Landgilde ikke besværer dem, end som de tilforn givet haver¹⁾.

Den paa Lenet forefundne Jordebog over Kronens Gods — af hvilken der aarlig indsendtes en Kopi til Rentekammeret sammen med Lensregnskabet over de uvisse Indtægter (Sagefald, Vrag, Indfæstning, Førlov o. s. v.) — var som en Konto mellem Kongen og Bonden. Ogsaa af den Grund er Betegnelsen Konto maaske ret passende, at der gjerne var sørget for, at Jordebogsoptegnelsen havde en vis historisk Karakter, saaledes at man baade saa' den oprindelige Afgift og det, hvormed denne i Aarenes Løb kunde være forøget eller formindsket. Det er ikke faa uvisse eller uinddrivelige Fordringer, som en saadan Jordebog opfører. Vi skulle anføre nogle Exempler. I Jordebogen for Ørum Len af 1580 staar Dover Mølle anført med 18 Tønder Mel, men har længe været øde og kan ikke give uden 8 Tønder, som skal regnes; i Jordebogen 1651 hedder det, at den har af gammel Tid skyldt 8 Tønder Byg, men da den i langsommelig Tid har været øde, overdroges den fra 1624—27 afgiftsfrit til en Mand, og nu svares der 4 Tønder Byg og 2 Tønder Havre af den Jord, som tilligger. I Dueholm Jordebøger af 1614 og 1617 staar: Indkomstsalt af Læso af c. 25 Personer c. 25 Tønder Salt, hvilket der Intet er af at bekomme, men ikke desto mindre finde vi i Jordebogen af 1651 de selvsamme Personer — der vel da vare døde maaske for en eller flere Menneskealdere siden — opførte med Bemærkning om, at «dette Salt haver udi Mands Minde ikke været givet, og ej man kan faa at vide, hvorledes

¹⁾ Jydske Tegnelse, 13. Oktober 1579.

dermed egentlig sammelseder», og i Jordebogen 1614 staar antegnet: »disse Saltkjedler paa Læsø, hvor af den Salt skulde gives her til Kloster, berettes nu mesten Parten at være øde».

Saaledes vil man se, at Jordebogen har en vis konservativ eller historisk Karakter, og denne Jordebogens Uforanderlighed viser sig da ogsaa med Hensyn til Pengeafgiften. Som bekjendt vare Møntforandringer i det 16de og 17de Aarhundrede ret hyppige. Skulde nu for hver Gang en saadan skete, hver eneste Afgift i Penge i den hele Jordebog ændres, vilde det ikke blot medføre stor Ulejlighed, men ogsaa al Jævnførsel med ældre Jordebøger besværliggjøres¹⁾. Derfor ændredes Mønten som oftest ikke, og Betaling og Afregning skete paa den Maade, som der angives i Roeskildegaards Jordebog 1583—1584, at Mønten hos hver Mand i Jordebogen anført er beregnet, som før gik, og udi Summarum over samme Jordebog er tillagt 1 Album paa hver Skilling og siden gjort til lybske Mønt, som udi Extrakten er indført. I Kallundborg Len havde man — saaledes som det ses af Jordebogen af 1642 — ikke holdt sig denne Regel efterrettelig, og tidligere Skrivere paa Slottet havde af Misforstand forandret Skillingen i Jordebøgerne, saa at hvor i gamle Jordebøger fandtes 1 Skilling, skulde nu i denne sidste Jordebog findes 2 Skilling og end mere at være indført, hvorfor Rentekammeret nægtede at give Kvittans. Der udgik da kongelig Ordre til Jørgen Sefeldt og Niels Trolle om at tage Bønderne for sig og konferere deres Beretning med de gamle Jorde-

¹⁾ Brev om Bønderne paa Hven 1581 (Danske Magazin II, 216): de skulle yde Landgilde som i gammel Tid, »undertagendes hvad Penninge Skyld belanger, skulle de give, som andersteds her udi Riget bevilget er, siden Mønten blev omsat».

bøger. Af Bønderne fik de imidlertid enten ingen eller saare ringe vis Efterretning, hvorimod de fik god Hjælp af de to tidligere og den nuværende Slotsskriver samt af Kopier af ældre Jordebøger — af hvilke de «havde raadelig befundet at følge en for Anno 1605, som var den ældste af alle dem, som os leveret blev». «Pengene er allesteds reducerede til den Valeur, som findes i de Jordebøger 1605 og 1610, og efter dem er der nu korrigeret og allesteds beregnet 16 Sk. til Marken, 6 Skæpper Rug til Tønden o. s. v.»¹⁾. Saaledes bragtes da en ny Jordebog for Lenet til Veje.

Efter disse almindelige Bemærkninger om Jordebøgernes Art og Natur vil man se, at de give en nogenlunde let Adgang til at prøve, om Afgifterne holdt sig uforanderlige, eller om man vilkaarlig kunde fordre stigende Præstationer af Bonden. Jeg har foretaget en Række Sammenligninger mellem Jordebøger fra forskjellige Tider paa samme Len, og de Resultater, som jeg er kommet til, ere de efterfølgende. Jeg bør udtrykkelig bemærke, at jeg foruden de to Aar, som angives, ogsaa har sammenholdt forskellige Jordebøger fra mellemliggende Tider.

Aalborg Slots Len. Jeg har sammenlignet Jordebogen fra 1562 med Jordebogen af 1622, og Resultatet er dette, at Landgilden er uforandret den samme, hvad alle Varepræstationer angaar; jeg har ikke noteret nogen Forskjel af Betydning. Pengeydelseerne ere derimod forskellige, begrundet i den forandrede Mønt. Stundom findes en Afgift Kopendinge paalagt, men da er en tidligere Præstation af Kør bortfaldet. I øvrigt maatte der 1622 gjøres betydelige Afslag i den Landgilde, som kunde fordres.

¹⁾ Se disse Kommissærers Erklæring af 7. Aug. 1642 ved Jordebogen.

Dueholm Len. Ved at sammenholde Jordebøgerne fra 1614 og 1617 og fra 1651 vil man iagttage Følgende. Af de almindelige Landgildeafgifter er Intet blevet forøget. Jeg har kun noteret paa det saakaldte Skarpenbergs Gods et Sted, hvor Forhøjelse er tilstede, i det af en Gaard i Sejersløv Landgilden er forøget med 1 Faar og 1 Lam, men herved er at mærke, at dette findes opført efter den øvrige Landgilde — blandt hvilken der ogsaa er Lam —, og dernæst vil det ses af den i Bogen ved Siden af staaende Hartkornsberegning, at Tillæget ikke regnes med blandt det, der bestemmer Hartkornsmaalet. Denne Præstation synes saaledes at være paalagt af særegne Grunde; maaske er en Eng midlertidig lagt til Gaarden. Derimod viser Bogen, at Tærskpenge (1 Mark) mange Steder og især Spindepnge (4 Skilling) er blevet Bønderne paalagt, hvad der utvivlsomt kun vil sige, at disse Præstationer ikke længer ydes in natura, men ere afløste mod en Pengeafgift. Naar Skovvognspenge svares, anføres de derimod med samme Beløb i begge Bøger.

Krogen. Ved at sammenholde Jordebøgerne af 1610 og 1650 finder man strax som gennemgaaende Regel, at Gaardene give de samme Ydelser, at Sogdenes Summa er den samme, ja endog hele Jordebogens. Thi 1610 angives Summaen saaledes:

Penge 608 £ 5 Sk. 1 Alb. 1 Peng.	Høns 2202.
Rug og Mel 47½ Læster ½ Pd. 4 Skp.	Æg 105½ Ol 15 Æg.
Byg 36½ Læster 1 Pd. 11 Skp.	Torsk 11 Læster ½ Tønde.
Havre 743½ Tønde.	Sild 9 Tønder.
Smør 6 Læster 5½ Td. 1 Fdg.	Kuller 1640.
Øxne 3.	Flyndere 400.
Kør 3½.	Ørreder 1 St.
Flæsk 2 Sider.	Sække 2.
Svin 1.	Garn 34 Tene.
Lam 622.	Hø 33½ Læs.
Gæs 624.	

og i 1650 er Afgiften kun voxet med 12 Mark og 1 Svin! Alle de andre 19 Afgiftssorter ere uforandret de samme, ikke en Skæppe Rug eller en Høne, en Gaas, en Flynder eller et Æg er kommet til. Udenfor den egentlige Landgilde holdes hele Tiden 1 Sk., 2 Sk. eller 4 Skilling Skriverpenge. — Af Forhøjelserne kunne mærkes: Laurids Jørgensen i Nellerup giver foruden sin gamle Landgilde $\frac{1}{2}$ Tønde Smør, 3 Mark 5 Sk. 1 Alb. «forhøjet anno 1603 af en Jord af 13 Oldinger taxeret skal give aarligen 4 Mark». Fremdeles paa flere Steder «forhøjet anno 99 af Jens Pedersen af et Hus ved Maarumme Skovled 3 Mark», «Knud Olsen af et Hus forhøjet 98 $1\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ », «af et Hus forhøjet 1598» o. s. v. Saaledes skyldes Forhøjelserne stadig Forøgelse af Brugsretten.

Kallundborg Slot. Det er alt foran fortalt, hvorledes der ved Affattelsen af Jordebogen af 1642 blev taget Hensyn¹ til de ældre Jordebøger, og hvorledes denne netop blev affattet som de ældre. Sammenholdes nu den nye Jordebog med Jordebogen af 1579—80, overbevises man ogsaa om, at de 60 Aar saa godt som ikke have medført nogen Forandring. Jeg har kun noteret nogle enkelte Forskjelligheder, et Steds $\frac{1}{2}$ Tønde Rug, et andet Sted 20 Æg mere, af en Gaard 3 Pund Byg mere. Lige over for den i øvrigt konstante Uforanderlighed have disse faa Undtagelser jo Intet at sige, og man tager næppe Fejl i at antage, at de hidrøre fra en Tilvæxt i Jordtilliggendet.

Roeskildegaard. Mellem Jordebøgerne af 1601 og 1660 er der næppe nogen Forskjel. I den enkelte By kan stundom en Gaard have nogen Forhøjelse af Landgilden, medens en anden sammesteds har noget mindre, saaledes at Byens Summa dog bliver den samme. Kun en Omfordeling af Jorden har da fundet Sted (dog maaske

ogsaa en Omvurdering af de enkelte Gaardes Ydelsesevne, der dog ikke har forøget hele Byens Byrde; se herom næste Afsnit).

Vestervig Kloster. Jordebogen af 1616 sammenholdt med den af 1652 viser følgende Forhold. Som Regel er Landgilden overalt den samme, men flere Steder, saaledes ved Gjettrup og Helligsø Sogne, findes et Tillæg af Flæsk og Tømmertræpenge, nemlig $1\frac{1}{2}$ Pund Flæsk og 10 Sk. 2 Alb. Tømmertræpenge af hver Gaard. Andensteds findes dog denne Afgift svaret 1616, men ikke 1652 (se saaledes Gaarden i Sindrup). Disse Afgifter høre jo ganske sikkert ikke til den almindelige Landgilde, men ere aabenbart svarede for Benyttelse af Skov til Olden og Træhugst. Fremdeles findes en Gaard i Villerup opført med «1 Pund Smør for anden» mere end tidligere. Med Hensyn til Forstaaelsen heraf bemærkes, at man undertiden finder opført i Jordebøgerne foruden det reglementerede Malt eller Smør: 1 Pund Malt eller Smør for anden. En Indførsel i Orum Slots Jordebog af 1580 viser Betydningen: Item Malt, som findes indskrevet for anden, er bevilget nogen af Tjenerne at maa udgive for Lyng og Tørv, de var pligtig at hjemage, og for Møg at udage, og naar man samme Ægt igjen er begjærende af Gaarden, da vil de forskaanes for Malt. Saaledes vil det ses, at her er Tale om en Afløsningsydelse, ikke om et nyt Paalæg. Afkortninger ere hyppige i denne af Sandflugt hærgede Egn. Saaledes er Østeragger 1652 fritaget for Skovevin, som de «af Arilds Tid» og endnu 1616 havde udgivet. Fremdeles findes Forandringer i Ydelsen, f. Ex. af Aalumgaard, hvoraf der af gammel Tid var ydet $\frac{1}{2}$ Tønde Smør og 250 Hvillinger og i 1614 blev afkortet efter Kongens Befaling $\frac{1}{2}$ Tønde Smør og derimod igjen paasat 1 Tønde

Byg, 250 Hvillinger, tilsammen 1 Tønde Byg, 500 Hvillinger (saaledes bemærket i Jordebog 1651—52).

Ørum Slots Jordebøger af 1580 og 1651 fremvise ingen Forskjel i Landgildens Størrelse. I Stedet for Pund sættes to Tønder, i Stedet for 4 Hestegjæsteri: 4 Tønder Havre.

Den foretagne Sammenligning turde vist nok saaledes have godtgjort, at det saa langt tilbage, som vi kjende Jordebøger over Kronens Gods, har været fast Regel, at den Afgift, for hvilken en Bondegaard var indført i Jordebogen, skulde uforandret vedblive at være den samme, med mindre der lagdes mere Jord til Ejendommen eller der tilstodes Bonden særegne Brugsrettigheder eller andre Fordele. Dette var en Ret, som Bønderne som Stand havde vundet over den Del af Landets Jord, som var i Kronens Eje og som fæstedes bort til Bønder.

7. Afgifter eller formentlige Undtagelser fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed.

Der staar endnu tilbage at undersøge en Række Tilfælde, da der kunde synes at foreligge bestemte Brud paa Reglen om, at Jordebogsafgiften ikke forandrede, eller i hvilke ganske særegne Forhold kom frem.

Her maa da for det Første bemærkes, at en Fæster altid svarede en større Jordebogspræstation end en Selvejer — hvorimod Fæsteren kun betalte halv saa stor Skat som den jordegne Bonde —, og at der som Følge heraf altid blev paalagt en Ejendom, som overgik fra Selveje til Fæste, større eller flere Ydelser. Det mest bekjendte Exempel paa en saadan Forhøjelse af en stor Mængde Ejendommers Afgifter er den Forandring, som foregik i Jylland, efter at Deltagelsen i Skipper Klements Oprør

havde bevirket, at saa mange Bønder forbrød deres Gods, og kun saa faa havde været i Stand til at købe dem tilbage¹⁾. Paa Christian III's Tid hører man derfor idelig Tale om den paasatte Landgilde som forskjellig fra den tidligere svarede, ja den er endog Gjenstand for særegne Retshandler. Saaledes pantsætter Kong Christian III 1546 til Erik Banner, Danmarks Riges Marsk, alt det paasatte Landgilde af det forbrudte Bondegods, som endnu ikke er gjenkjøbt i Hindstedherred²⁾. Ved ikke at paaagte Forskjellen mellem Selvejerens og Fæsterens Landgilde er man ofte kommen til at drage falske Slutninger; saaledes har man villet se en Forhøjelse af denne Afgift i de Udtryk i et Brev af Frederik II til Bønderne paa Hven: «dog skulle de ikke forhøjes eller omsættes paa Skyld eller Landgilde» (1581). Forholdet var imidlertid dette — saaledes som allerede Rosenvinge har paavist —, at Bønderne havde udgivet sig for at være Selvejere, men kunde ikke

¹⁾ Ogsaa udenfor Jylland mærkes Følgerne af Bondebevægelsen 1535 og Plyndringen af Adelens Gaarde. Kristian III befaler 26. Marts 1553, at efter at 13 Oldinge have erklæret sig om, hvorvidt «vore Undersaatte» i Glostrupby (Ods Herred) havde den Ejendom at bruge, at de kunde udgive den paasatte Landgilde, som Knud Gyldenstjerne dem med forhøjet havde, og have udsagt, at hver Bonde er sat for et halvt Pund Korn og 7 Skæpper Havre for højt efter den Ejendom, som de havde at bruge, fritages de for, hvad de saaledes ere taxerede for højt for (Uddrag af Brevet i Kancelliets Brevbøger 231). Det klare Udsagn om, at en Lensmand tidligere, og aabenbart med god Ret, havde forhøjet Bøndernes Landgilde, hvilken Forhøjelse nu paa lige saa regelmæssig Vej nedsættes noget, tyder sikkert hen paa, at der er overgaaet Bønderne en Straf. Om Tiltale og Straf over de sjællandske Bønder, der deltog i Rejsningen 1534—35, se Pal. Müller, Grevens Fejde I, 371 f.

²⁾ Danske Magazin 4. R. I, 209 f., jfr. 44. Kancelliets Brevbøger 1551—1555 ved C. F. Bricka 60, 67, 214. Ældste Archivreg. III, 248.

bevise det, hvorfor det forbydes dem at nyde Gaardene som jordegne Bøndergaarde. Naar det saa endvidere tilføjes, at de dog ikke skulle forhøjes paa Landgilde, «men her efter give, som de til des og i gammel Tid givet haver, og derover ikke med ydermere besværes, uden vi selver anderledes lade forordne og tilsige», da er denne Bemærkning af den Grund saare forklarlig, i det ved Overgang fra Selvejendom til Fæste Landgilden forhøjes¹⁾.

Her kan fremdeles anføres, at det naturligvis kun er en tilsyneladende Undtagelse fra Reglen om Uforanderlighed, naar en øde og ubebygget Jord lejes bort i visse Aar afgiftsfrit — hvad der meget ofte var Tilfældet —, imod at den efter denne Tids Forløb enten sættes for en saadan Landgilde, som der sædvanlig ydes der i Sognet, eller imod at der udredes den Landgilde, som tidligere gaves. Exempler herpaa ere meget almindelige²⁾.

Fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed kunde der dog synes at maatte gøres en bestemt Undtagelse, hvilken ved nøjere Betragtning vil vise sig begrundet i selve Forholdets Natur og ikke i nogen Vilkaarlighed fra Husbondens Side.

Vi sætte det Tilfælde, at en Bønde klager over, at han staar for en Landgilde, som er alt for høj i Forhold til hans Ejendoms Jordtilliggende. Efter at Undersøgelse har fundet Sted, viser det sig virkelig, at han har mindre Jord end den, der ligger til andre Gaarde i Byen, der

¹⁾ Danske Magazin II, 216, jfr. Rosenvinge, Gamle Domme II, S. XX.

²⁾ Ser. R. Dan. IV, 351 (1624): lod opbygge en Gaard af raa Rod; — naar første Fæster dør, sættes for tilbørlig Landgilde. VI, 497 (1416): 3 Aar uden Afgift, derpaa som af andre Ejendomme der i Sognet. Sjæll. Reg. I. Sept. 1591: øde og forfalden Gaard, 3 Aar kvit og frit uden Landgilde, Ægt og Arbejde mod at opbygge den, derpaa Ægt og Arbejde, som der af Arildstid deraf er ganget.

udrede samme Afgift; men det findes ogsaa, at en anden Gaard netop besidder et Jordstykke ud over hvad der er det sædvanlige, og som efter disse Regler maatte bevirke, at hans Afgift blev forhøjet med en lige saa stor Sum som den, hvormed den klagende Fæsters Landgilde burde nedsættes. Der er vist ikke Tvivl om, at i et saadant Tilfælde Forholdet uden videre vil blive ordnet saaledes, at Landgilden forhøjes for hin Gaard, hvis Landgilde ikke svarede fuldt efter dens Jordtilliggende, medens det nedsættes for den anden Gaards Vedkommende. I alt Fald vil dette sikkert blive Følgen, hvor Gaardene have samme Husbonde.

Dette Resultat bør man aldeles ikke undre sig over. Det staar i nøjeste Forbindelse med det overalt bestaaende Markfællesskab. I Følge det kommunale Lighedsforhold og det delvise Selvstyre, som hidførtes af denne Ordning, vilde det ligefrem være en Bonde uforstaaeligt, om han skulde svare mere end den Nabo, der havde samme Vilkaar, eller at en Nabo, der havde større Jordtilliggende, skulde svare samme Afgift som han. Man har ikke Grund til at dadle det som en Art Misundelse; man maa huske paa, i hvor mange Henseender netop Landgildens Størrelse kom til at have Indflydelse paa den Præstation eller Skat, som Bonden skulde yde, eller i det Beløb, hvormed han med sine Naboer skulde deltage i et paabudt Fællessammenskud af Byen.

Naturligvis maatte en Forandring af Landgilden blive end mere nødvendig, hvor en hel Omrebning af en Bys Jorder fandt Sted og det gamle Grundlag for alle Uddelelser blev omstødt. Det er med dette for Øje, at man maa forstaa og tyde en Række Kongebreve, hvor ikke mindre en Forøgelse end en Formindskelse af Landgilden

omtales. Det er som bekendt en staaende Klage fra Bøndernes Side snart i en, snart i en anden By eller Egn, at de ere satte for højt paa Landgilde. Der udgaar da Ordre om, at Lensmanden ved Kommissarier eller Oldinge skulle lade Forholdet undersøge og foretage en Udjævning. Saaledes klage Kronens Tjenere til Nykjøbing Slot paa Falster til Frederik II over, at de vare satte for højt paa Landgilde, og Kongen paabyder den 18de August 1570 uvillige Oldinge at granske, hvad Ejendom til hver Gaard tilligger, og hvad Landgilde gives; han beordrer dem dernæst til at afslaa og formindske Landgilden, hvor nogen Ejendom er sat for højt, og at forhøje, hvor nogen Gaarde have den Ejendom at bruge, som mere Landgilde kan taale, end der allerede af gives. De skulde gjøre en endelig Besked, «saa at Kronen sker Skjel og Bønderne kunne blive ved», og naar Godset saaledes sat er, skulde de lade det i Jordebogen indskrive, at det siden altid derefter maa blive holdt¹⁾.

Det er aabenbart en Misforstaaelse heri at ville se en Regel om, at Landgilden lod sig forhøje. Man vil ved lidt nøjere Betragtning let blive var, i hvor høj Grad begrænset dette Tilfælde er, og hvor mange Forhold der have Indflydelse paa Afgjørelsen. Da Bønderne paastaa, at de ere satte for højt paa Landgilde, opstiller Kongen som Modfordring, at det skal prøves, om ikke nogle ere satte for lavt, og at de alle skulle af Oldinge ansættes til, hvad der er en passende Afgift af den Jord, de have. En saadan Ordning er en ligefrem Følge af Markfællesskabet. Den enkelte Fæster besidder en bestemt Kvotapart af Byens Jord; Vurderingen af den hele Bys Afgifts-

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 244.

evne kan have været fuldkommen rigtig og passende, men derimod er der blevet paalignet den Part, som er tilfaldet vedkommende Fæster, en uforholdsmæssig stor Afgift; i saa Fald maa Kongen eller Husbonden være fuldt berettiget til samtidig med, at et Afslag af denne Ejendoms Ydelse tillades, at fordre en Forøgelse af de Lodders Afgift, som ere anslaaede for lavt. Desuden er det jo muligt, at simpelthen en Forandring af visse Naturforhold, f. Ex. et Vandløbs forandrede Leje, har medført Tab for den ene Ejendom, men en lige saa stor Vinding for Naboejendommen, hvortil der billigvis ved en Ændring i Præstationerne bør tages Hensyn. Det maa fremdeles erindres, at Landgilden var bleven en Art Hartkornsberegning, saaledes at Jordernes Værdi ved Salg og Mageskifte beregnedes efter Afgiften, og saaledes at der ved Ydelser af Landsbyens Bønder, ved Rettigheder over Byens Fællede toges Hensyn dertil. En Nedsættelse i den enkelte Bondes Afgift vilde derfor kun delvis afhjælpe Ubilligheden, naar ikke tillige den begunstigede Bondes Afgift forhojedes. Endvidere maa med Hensyn til dette Kongebrev bemærkes, at her jo ikke er Tale om en vilkaarlig Forøgelse fra Kongens Side, men om en saadan, som uvillige Oldinge efter Skjøn have anslaaet Ejendommen til. Endelig hævdes netop Landgildens Uforanderlighed som Princip ved Bestemmelsen om, at Ansættelsen «siden altid derefter maa blive holdt».

Det anførte Kongebrev er kun ét Exempel taget iblandt mange Breve fra Frederik II's og især fra Kristian IV's Tid, hvor Kongerne paa samme Maade søge at afhjælpe Bøndernes Klage. Disse Klager lyde ret jævnligen, og Kongerne ere meget tilbøjelige til altid at søge

at faa dem undersøgte og afhjulpne¹⁾. For ligesom at appellere til Bøndernes egen Afgjørelse, udtages stadig Folk af deres egen Midte til at bestemme Jordernes Afgiftsevne, og for at standse ubillige Klagemaal stiller Kongen den Fordring op, at da ogsaa de, som ere satte for lavt paa Landgilde, skulle give mere²⁾. Ja det bliver efterhaanden Praxis, da Klagerne ere ustandselige, og da selv Omtaxationerne ikke tilfredsstille, at Kongen betinger sig, at ved Forandringen dog «Jordebogen i sin Summarum forbliver, som den nu er»³⁾.

Saaledes vil det ses, at Forhøjelse af Landgilde, saaledes som den i disse Tilfælde finder Sted, kun er foranlediget ved en Formindskelse paa anden Landgilde, og at i hvert Fald Kronen aldrig vilkaarlig forøger eller bestemmer Præstationen af den enkelte Gaard; det overlades til et Skjøn af særlig kyndige og med Egnens Forhold bekendte Mænd.

I det Foregaaende er oftere bleven paavist, hvorledes Landgilden var bleven en Slags Hartkornsansættelse for Landets Jorder, hvad der maatte bidrage til at holde den uforanderlig. Naar der gjordes et Afslag paa Afgiften og ikke blot et midlertidigt, men et saadant, som optoges i Jordebogen, medførte dette en Forringelse af Ejendommens Værdi i Omsætningen, og man kan derfor forstaa, at det i et nylig anført Kongebrev af 26. Marts 1622 hedder: dog skulle vore Lensmænd nøjagtig Bevis paa forrige

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 217, 250. Ældste Archivreg. I, 247, 253.

²⁾ Se Breve 26. Marts 1622, 29. Juni 1623, 4. Maj 1638.

³⁾ Se Breve 14. Febr. 1628, 12. Marts 1637, 7. Juni 1642, 19. Dec. 1643, 15. Febr. 1647. De i denne og foregaaende Anmærkning nævnte Breve ere anførte af Christensen (Hørsholm) 114.

Landgilde hos Lenet beholde, om nogen Landsejere i Fremtiden paa Reb vilde dele, at vores Rettighed der efter den rette gamle Landgilde kunde hævdes, medmindre andre Landsejere Afslag paa deres Landgilde og gjøre ville eller gjort have. — Omvendt kunde en Forhøjelse af Landgilden jo benyttes til at give Ejendommen en tilsyneladende højere Værd; dette er Grunden til, at den «paa-satte Landgilde» holdes udenfor Taxationen ved Mageskifter, saaledes som det ovenfor anførte Exempel viser (S. 685).

S. Undersøgelsens Resultat.

Resultatet af den foregaaende Undersøgelse er da dette, at Bønderne i Danmark havde vundet den Ret lige over for deres Husbønder, at der ikke turde fordres en højere Landgilde af deres Jord end den, der var opført i Jordebogen, og som havde været svaret fra gammel Tid. Den danske Bønde havde et Privilegium paa, at al Bøndejord kun skulde yde en engang for alle bestemt Afgift i Landgilde, hvilken Ejeren ikke kunde forhøje. Og naar jeg kalder denne Ret et Privilegium, er det en Betegnelse, som ikke skyldes min Opfindelse. Efter de skaanske Provinsers Afstaaelse blev der paa den svenske Konges Befaling udarbejdet i Stockholm et Aktstykke, som kaldes «De skaanske Stænders Privilegier og der til hørige og nyttige Akter» (1664), hvilket er skrevet i et Sprog, som ikke ret er hverken svensk eller dansk. I disse Privilegiens Art. 5 hedder det:

hvad danske Bønder i gemen anbelanger, har det været deres største Privilegium, at hverken Kongen, Adels-

manden eller de Gejstlige have kunnet belagt en Bonde med større Skat, end i gamle Jordebøger er fundet ¹⁾. —

Hvis vi ville kaste et Blik paa Udviklingen i Norge, ville vi i meget træffe Lighed med de danske Forhold. I dette Land blev Kontrakten om Fæste (Bygsel) i den ældre Tid indgaaet paa et eller snarest tre Aar, hvad der vist i Virkeligheden altid forstodes saaledes, at Forholdet efter denne Tid ganske vist kunde hæves, men faktisk dog vedblev for Lejlændingens Levetid, naar ikke særlige Forhold eller Misligholdelse traadte til. Afgiftens — Landskyldens — Størrelse bestemtes efter Egnens Sædvane, om den end, juridisk talt, ganske beroede paa Parternes Overenskomst. Imidlertid var der en Omstændighed, som bestemt bidrog til at give Landskylden en uforanderlig Karakter, nemlig at Ledingsbyrden fordeltes i Forhold til hver Ejendoms Landskyld; thi dette maatte medføre en bestemt Ulyst til at forhøje denne sidste og saaledes paa-
drage Ejendommen en større Skattepligt. Derfor maatte da en efter Parternes frie Overenskomst fastsat Indfæstningssum engang for alle ved Jordens Bortfæstning raade Bod paa det stillestaaende i Landskylden.

Ved Reces af 1539 blev det fastsat, at Landskyld og Leding skulde bestemmes ved 6 Mænds Skjøn i Forhold til Jordens Afkastning, og her forudsættes altsaa, at Parterne ikke havde Frihed til at indrette deres Kontrakter, som de vilde, og fastslaa Afgiften efter Overenskomst; Ejendommen skulde vurderes hertil ved 6 Mænd. Imidlertid var dette ganske sikkert ikke nogen ny Bestemmelse; Landskylden var allerede længe før dette Tidspunkt bleven

¹⁾ Jeg har for en Del Aar siden afskrevet disse Privilegier efter et Exemplar i Rigsarkivet i Stockholm. Den her nævnte Artikel er anført i Samlingar till Skånes Historia 1870, 33.

en fast og uforanderlig Grundbyrde paa Jorden, ligesom Ledingen, der rettede sig derefter, og som jo ogsaa oprindeligt havde været en aarlig vekslede Ydelse, indtil den allerede i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede antog Karakteren af en fast Ydelse. Med Hensyn til Fæstets Varighed var vel Livsfæste altid faktisk forudsat, men saa længe Erindringen om, at Bygselkontrakt kun gjaldt for 3 Aar, holdt sig, kunde det ikke undgaas, at egenlyttige Jorddrotter af og til benyttede sig af den strænge Ret til ved de tre Aars Udløb at fordrive Lejlænderen eller dog alene lade ham blive siddende imod ny Indfæstning. Imod dette vende Christian III's Recesser sig ved at forbyde at drive Bonden fra Gaarden uden Lovmaal og Dom eller at tvinge ham til at bygsle paany hvert tredje Aar, — med andre Ord — Livsfæstet var blevet indført.

Fra den Tid og indtil Christian V's Lov var det saaledes Regel, at Bygslen skulde være livsvarig, og at den aarlige Afgift (Landskylden) lige saa vel som den hvert tredje Aar erlagte Kjendelse skulde være indskrænket til en vis lovbestemt Størrelse. Derimod kunde der i første Tæge eller Bygselsum kræves saa meget, som Parterne kunde forenes om; dog indeholder Recessen af 1578 en Regel om, at Kongens og Kirkens Ombudsmænd ikke skulde beskatte Nogen over Billighed. Forbudet imod at forhøje eller formindske Landgilden uden efter 6 Mænds Skjøn stadfæstes ofte lige indtil N. L. 3—14—14¹⁾.

Ved hermed at sammenholde Fæsteforholdets Historie i Danmark vil man se, hvorledes Udviklingen har været helt parallel. Fra en mere almindelig Kontraktsfrihed er

¹⁾ Jfr. Fr. Brandt, Forelæsninger over den norske Retshistorie I, 296 f.

man kommet til en ved Lovbud bestemt ufravigelig Ordning, og det faktisk vedvarende Fæste er blevet et paa-budt Livsfæste. Landskylden har fra gammel Tid været en uforanderlig Afgift, hvilken snart drager den i Danmark ukjendte Tredieaarstage ind under en lignende Uforanderlighed. Byggselsummen er ligesom den danske Indfæstning ganske overladt til Kontraktsfriheden. Endelig findes der i Norge en Lovregel om, at Landskylden kun kunde forøges eller formindskes efter 6 Mænds Skjøn; vi have intet tilsvarende Bud; men i Praxis var det altid Tilfældet, at hvor Klage over en uforholdsmæssig Afgift fremkom, det ved Skjøn og Vurdering af Kommissærer, Oldinge, Naboer eller Andre fastsloges, hvor meget Ejendommen kunde svare i Landgilde.

Ved det foran Udviklede er da ogsaa Fortolkningen af følgende Bestemmelse i Danske Lov given. I 3—13—14 læses: «ingen Bonde skal være pligtig til at levere andet, enten i Vare eller i Penge, end som han staar for i Jordbogen», og Ørsted forstaar denne Jordbog som den til enhver Tid efter Brugskontrakten affattede Jordbog. Er denne Tydning rigtig, indeholder Lovstedet altsaa ikke nogen Indskrænkning i, hvor høj Landgilde der kan for-dres; Godsejeren kan stipulere sig, hvilken Afgift han vil. Men herimod lader sig indvende, at Bestemmelsen da bliver temmelig overflødig, eftersom Enhver jo er pligtig til at opfylde sine Kontrakter. Den økonomiske Forfatter, Sognepræst O. D. Lütken ¹⁾, har derimod hævdet, at der særlig tænkes paa den Jordebog, der 1664 brugtes som Grundlag for den da indførte Matrikel; i den havde som en normal Jordebog for alle Landets Ejendomme. I saa

¹⁾ Juridisk Tidsskrift, udgivet af A. S. Ørsted, VIII, 228 f., X, 194 f.

Fald vilde altsaa Lovstedet give den Regel, at Landgildens Størrelse ikke var undergivet Parternes Raadighed, men fastsat engang for alle, hvilket ogsaa er den af Lütken hævdede Mening. Den forudgaaende Undersøgelse vil allerede bestemt nok have vist, hvad «Jordebogen» er, nemlig Fortegnelsen over den uforanderlige Præstation, der svares af de enkelte Ejendomme. Jordebogen er ikke fra noget enkelt Aar og staar ikke, hvad Ydelsen angaar, i Forhold til en bestemt Kontrakt. Man brugte i ældre Tid slet ikke at indgaa Fæsteforholdet ved skreven Kontrakt, og selv i det 16de og 17de Aarhundrede vare Breve herom meget sjældne; det var dernæst ikke Kontrakten, der bestemte Jordebogens Indhold, men omvendt Jordebogen, der fastslog, hvad Bonden skulde yde. Lovgiveren vilde saaledes slet ikke kunne komme ind paa en Tankegang som den, Ørsted hævder. Men lige saa lidt er der tænkt netop paa Jordebogen af 1664, saaledes som Lütken antager. Jordebogen er en blivende, staaende Afgiftsfortegnelse, hvis Aarstal er ligegyldigt.

Naar det nu siges, at det i Grunden ikke har syn-
derlig Betydning, om Landgilden var uforanderlig eller
ikke, da den Husbonde, der vilde forøge sine Fæsteres
Byrder, havde Midler nok dertil, uden at han behøvede
at gribe til en Forhøjelse af denne Afgift¹⁾, da vidner en
saadan Udtalelse om, i hvilken Grad man kan overse
netop et Hovedpunkt i Betragtningen af vore ældre agra-
riske Forhold. Hvorledes vil man naa til en Opfattelse af
Bøndernes Retsforhold og økonomiske Stilling i ældre Tid
uden ved først at fastslaa enkelte Hovedpunkter, og som
et af disse turde man vel regne dette, at al Bondejord i

¹⁾ Christensen (Hørsholm), Agrarh. Studier I, 115.

Stedet for at være undergivet Kontraktsfriheden ansaas for at være belagt med en for alle Tider uforanderlig Kanon. Er dette Resultat først sikret, da kan man med des større Tryghed vende sig til Undersøgelsen af de andre Spørgsmaal, saaledes om hvorvidt der ovedes et Tryk paa Bonden i andre Henseender, altsaa med Hensyn til de Præstationer, hvis Størrelse og Omfang formentlig stod til Husbondens Forgodtbefindende. Og er Landgilden en uforanderlig Afgift, da kan man ogsaa forstaa, at Husbonden kunde ønske at have noget friere Hænder med Hensyn til Gjæsteri eller Hoveri.

Iøvrigt har man ganske Uret i at tro, at Husbonden kunde med Hensyn til Hoveri og Gjæsteri fordre saa meget, som han vilde. Ogsaa hvad disse Præstationer angaar, var der bestemte Grænser fastslaaede enten ved kongelige Anordninger eller ved, hvad der var Skik og Brug i Egnen eller paa det enkelte Gods ¹⁾. Det hedder i Nutiden saa ofte, at Hoveriet i gamle Dage var ubestemt. Ja, det følger af Forholdets Natur, at en saadan Præstation som Ægter, Dagsværk og andet Hovarbejde altid maa have noget ubestemt ved sig. Man ser det saa klart af de Tvistemaal, der kunde opkomme om Hoveriet, i det man t. Ex. stredes om, hvorvidt Bønderne skulde medbringe Redskaber eller ikke, og dernæst om de under Arbejdet skulde have Kost; derefter opstod Spørgsmaalet, om de skulde have Øl, ja til sidst om Øllet skulde være

¹⁾ Den gamle Regel om, at man ikke maa gjæste Bønderne uskjellige, havde faaet adskillige Kongebud til Vejledning, se saaledes Krag, Christian III's Historie II, 261; Gamle Domme I, 193, 256; Vedel Simonsen, Ruderne II, 105; Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 379; Kancelliets Brevbøger 1551—1555, 21, 108, 294.

dansk eller tydsk. Men ikke des mindre var Hoveriet paa en anden Maade bestemt, i det det vidstes, hvor mange Dage man skulde arbejde, hvor mange Langægter og korte Ægter man skulde gøre o. s. v.

Naar jeg her ikke har behandlet Dagsværket, ligesom heller ikke Gjæsteriet, da er Grunden den, at der om samme vanskelig vil kunne gives mere bestemte juridiske Regler, saaledes at man vilde komme ind paa en almindeligere Betragtning af Bondens økonomiske Stilling, hvad der har ligget udenfor min Opgave. Hoveriet var ordnet saa forskjelligt paa de enkelte Godser og i de enkelte Egne, at der ikke let vilde kunne gives en almindelig Regel om dets Forhold til Ejendommens Størrelse eller om Formen, hvori det præsteredes.

**Landgilde af Ejendomme under Dueholm Kloster i Aaret 1614,
sammenlignet med den i ældre Tider svarede.**

Som Udgangspunkt er benyttet Jordebogen for Dueholm af 1614, der bevares i Gehejmearkivet, og med denne er sammenholdt de Overdragelsedokumenter og andre Aktstykker, som findes i Dueholms Diplomatarium, udgivet af Dr. O. Nielsen. — Det bemærkes, at 1 Pund Korn er = 2 Tønder, 1 Læst Korn = 24 Tønder.

Hyldig i Tødse Sogn paa Mors. Af en Stug Jord, en Bol. 2 Tønder Rug. — 1439: en Jord liggendes hos Hyl-dighe og skylder 1 Pund Rug til aarlig Skyld (S. 33).

Semb i Hvidbjerg Sogn, Refs Herred. Af en Gaard 12 Tønder Byg, 1 Svin, 6 Mark Gjæsteri. — 1515: en Gaard, liggendes i Semby i Refsherred, giver til aarlig Skyld 6 Pund Korn, 4 Snese Aal og Skovsvin etcetera (S. 81).

Jestrup i Lyngs Sogn, Refs Herred. Af en Gaard 12

Tønder Byg, 1 Svin, $1\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1472: en Gaard liggende i Lyngs Sogn i Eyestrop, giver til aarlig Skyld en halv Læst Korn (S. 83).

Heltborg i Refs Herred, en Bol, 4 Tønder Byg. — 1472: en Gaard, liggendes i Heltborrig i Thy, skylder til aarlig Skyld 3 Pund Korn (S. 87).

Hassing i Hassing Herred, en Bol, 2 Tønder Byg. — 1515: et Bol i Hassingby, giver til aarlig Skyld 1 Pund Korn etcetera (S. 81).

Villerslev i Hassing Herred, en Gaard, 12 Tønder Byg, 1 Svin, 2 Daler Gjæsteri. — 1495: en Gaard i Villerslæ, giver 6 Pund Korn til aarlig Skyld med andre Bede (S. 88).

Torup i Hundborg Herred, en Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin. — 1493: en Gaard i Tordropp, til aarlig Skyld 2 Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Frøkjær i Hillerslev Herred, en Bol, 4 Tønder Byg, $\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1493: i Frøkier, 1 Pund Byg, med andre smaa Bede (S. 93). Nota: Der var taget Jord fra den Gaard Audi Agerholm nomine Dalgaard og lagt til Frøkier, fordi giver de hver 2 Pund ordej til Skyld etc. (S. 92).

Stentoft i Hillerslev Herred, en liden Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1493: en øde Gaard, kaldes Stientoft, to Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Vilbøl i Hillerslev Herred, en Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $2\frac{1}{2}$ Mark Gjæsteri. — 1493: i Viilsbøll, to Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Kabelstoft i Hillerslev Herred, en Bol, Sand haver gjort Skade paa Ejendommen, Byg 2 Tønder, Smør 1 Pund. — 1493: en Gaard kaldes Kabelstoft, giver 2 Pund Byg til aarlig Skyld, med andre smaa Bede (S. 93).

Kaase i Hillerslev Herred, en hel Gaard, giver 12 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Tønde Gjæsteribyg; en anden hel Gaard, giver 6 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $1\frac{1}{2}$ Tønde Gjæsteribyg. — 1435: 3 Gaarde i Kaasse, give hver 3 Pund Korn til Skyld (S. 119—120).

Aarup paa Hannæs, en hel Gaard, 12 Tønder Byg, 1 Svin, 2 Daler Gjæsteripenge. — 1439: en Gaard i Syndher Aarup paa Hannees, skylder 6 Pund Korn til Afgift (S. 3).

Landgilden i Aaret 1568 af forskellige Ejendomme, tilhørende Roeskilde Domkirke, sammenlignet med den i ældre Tider svarede.

I det Følgende sammenstilles den Landgilde, som er opgivet i: Jordbog paa alt Roeskilde Kapitels og Domkirkens Indkomst og Rente efter Kong. Maj. vor allernaadigste Herres Begjæring af Kapitel paa det flitteligste skreven og overset anno 1568 (Arn. Magn. Samling Nr. 876 4to), med den Landgilde, der nævnes i de gamle Adkomstbreve, som Kapitlet og Kirken besad, og som nu forvares i den Arn. Magn. Samling eller ere trykte.

Bona altaris Catherine junioris. En Gaard i Thorslundmagle, Smørum Herred. 3 Pund Byg, 2 Sk. grot. — 1436 giver Nicholaus Esberni dictus Byllæ, armiger, in honorem beate Katarine „unam curiam in Thorslunde magle, de qua dantur 3 pondera annone cum 2 β grot“ (Fasc. 37 Nr. 19).

Jordskyld udi Trælleborg. En Gaard gav tilforn 6 Sk. grot, som Kong. Maj. Krigsfolk nu haver afbrændt og Possessor faar der Intet af. — Samme Gavebrev: unam curiam in Trælleburff in Skania, de qua datur 6 β grot.

Bona altaris Marie Magdalene. En Gaard i Svogerslev i Sømme Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Sk. grot. — Mageskiftebrev af 1459, hvorved der skjødes til Marie Magdalene Alter en Gaard i Svogerslev, skylder 2 Pund Korn og 1 Skill. grot til aarlig Landgilde (Fasc. 43 Nr. 11).

Bona altaris beati Iuonis. En Gaard i Lyngerup i Horns Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg. — 1470 mageskifter Væbneren Niels Portman til Altret en Gaard i Lynge-

rup, hvilken „giver til aarligt Landgilde 2 Pund Korn, halvt Rug og halvt Byg“ (Fasc. 40 Nr. 5).

Bona altaris Trinitatis in sacello regio. To Gaarde i Vindinge hos Vordingborg give hver 6 Sk. grot; en øde Jord sammesteds giver 3 Sk. grot. — Kristian I's Fundats 1464 for sit Kapel i Roeskilde Domkirke: Item tre Gaarde i Vindinge hos Vordingborg, give 3 lødig Mark (Diplom. Christiarni Primi S. 160). En lødig Mark == 5 Skill. Grot, se Osterssøn Weylle, Glossar, Mark; Scharling, Pengenes syukende Værdi 11.

En Gaard i Vетterslev i Ringsted Herred. 4 Pund Byg, 4 Skill. grot. — Fundatsen 1464: 2 Gaarde i Vетterslev, hver giver 2 Pund Byg, 1 Fjerdg. Smør, $\frac{1}{2}$ Svin.

En Gaard i Sigerslev, Stevns Herred. 2 Pund Byg, 1 Mark Penge. — 1464: en Gaard i Sigerslev, 2 Pund Korn, 1 lybsk Mark.

En Gaard i Torkildstrup, Voldborg Herred. 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 1 lødig Mark. — 1464: en Gaard i Torkildstrup, giver 4 Pund Korn og 1 lødig Mark Penninge.

Bona altaris S. Anne in sacello regio. En Gaard i Vridsløsemagle i Smørum Herred, 4 Pund Byg. En anden Gaard, 2 Pund Byg. — Fundatsen 1464: til St. Anne Altere, to Gaarde i Vridsløse, den ene giver 4 Pund Korn og 2 Sk. grot, den anden 2 Pund Korn og 1 Sk. grot.

En Gaard i Høielse, Ramsø Herred. 2 Pund Byg. — 1464: en Gaard i Høielse giver 2 Pund Byg og 2 Sk. grot.

To Gaarde i Salby, Ramsø Herred. Den ene 3 Pund Byg, den anden 1 Pund Byg. — 1464: to Gaarde i Salby gamle, den ene giver 3 Pund Byg og 2 Sk. grot; den anden giver 1 Pd. Byg og 1 Sk. grot.

Fire Gaarde i Soderup, Sømme Herred. Hver giver 1 Pd. Rug, 1 Pd. Byg. — 1464: fire Gaarde i Soderup, hver giver 2 Pund Korn og 1 Sk. grot.

Bona altaris crucis. En Gaard i Nørrehvalø, i Voldborg Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. — Biskop Johannes (1431—48) grunder dette Altar og

skjænker bl. a. det nedenfor nævnte Gods (Fasc. 39 Nr. 1): en Gaard i Hvalsø nørre, giver 2 Pund Sæd.

En Gaard i Ølby i Ramsø Herred. 3 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. — En Gaard i Ølby, 2 Pund Sæd.

En Gaard i Veileby, Skippinge Herred. 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 2 Sk. grot. — En Gaard i Veileby, 4 Pund.